

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Νομικό
Σύνθεση Δημοσίου Δικαίου
Υποχρεωτικό Μάθημα Η' Εξαμήνου
Εαρινό Εξάμηνο 2008
Διδάσκοντες: Καθ.Ανδρέας Δημητρόπουλος
Επικ.Καθ.Ζωή Παπαϊωάννου

ΣΥΝΑΘΡΟΙΣΕΙΣ

Σωτήριος-Ιωάννης Λέκκας
Α.Μ. 1340200300951
Αθήνα 2008

Περιεχόμενα

Εισαγωγή ... 3

I. Συστηματική προσέγγιση του δικαιώματος στην ελευθερία του συνέρχεσθαι 5

1. Με βάση την κατά Jellinek διδασκαλία των καταστάσεων ... 5
 - 1.1. Αρνητική κατάσταση .. 5
 - 1.2. Θετική κατάσταση .. 6
 - 1.3. Ενεργής κατάσταση ... 7
 - 1.4. Συμπέρασμα ... 7
2. Με βάση το *genus proximum* (οντολογικό στοιχείο – *corpus*) ... 7

II. Η έννοια της προστατευόμενης στο Σ. 11 συνάθροισης ... 8

1. Πεδίο εφαρμογής της Σ. 11 – Η έννοια του συνέρχεσθαι ... 8
 - 1.1. Συνάθροιση και απλή συγκέντρωση ... 8
 - 1.2. Ειδικές μορφές συνάθροισης με βάση τον κοινό σκοπό (*animus*) ... 9
 - 1.2.1. Θρησκευτική συνάθροιση ... 9
 - 1.2.2. Αθλητική συνάθροιση και θεάματα ... 9
 - 1.2.3. Συνδικαλιστική, σωματειακή και εταιρική συνάθροιση – Κομματική συναθροίση - Συνάθροιση οικονομικού χαρακτήρα ... 10
 - 1.2.4. Συνάθροιση προς το σκοπό διδασκαλίας (Διαλέξεις) ... 10
 - 1.2.5. Συμπέρασμα ... 11
 - 1.3. Εννοιολογικές διακρίσεις που προκύπτουν από τη διατύπωση του Σ.11 .12
 - 1.3.1. Δημόσιες και ιδιωτικές συναθροίσεις .. 12
 - 1.3.2. Δημόσιες συναθροίσεις – Σε κλειστό χώρο και στο υπαίθρο ... 12
 - 1.3.2.1. Ειδικές μορφές δημοσίων συναθροίσεων στο υπαίθρο – Διαδηλώσεις – Πορείες ... 13
 2. Η προϋπόθεση της ησυχίας ... 14
 - 2.1. Ερμηνεία της έννοιας της ησυχίας ... 14
 - 2.2. Βίαιη εξέλιξη της συνάθροισης ... 15
 - 2.3. Αντισυνάθροιση ... 15
 - 2.4. Ειδικά ζητήματα ... 16
 - 2.4.1. Σύμβολα και συμβολικές πράξεις ... 16
 - 2.4.2. Διακοπή της κυκλοφορίας και παρακώλυση των συγκοινωνιών .. 17
 - 2.4.3. Λοιπές περιπτώσεις ... 17
 - 2.5. Συμπέρασμα ... 18
 3. Η προϋπόθεση της άοπλης συνάθροισης ... 18
 - 3.1. Έννοια ... 18
 - 3.2. Ένοπλη συνάθροιση ... 19

III. Περιεχόμενο του δικαιώματος στην ελευθερία του συνέρχεσθαι ... 18

1. Αμυντικό (αρνητικό) περιεχόμενο του δικαιώματος – Ελευθερία του συνέρχεσθαι ... 19
 - 1.1. Θετική ελευθερία συνάθροισης ... 19
 - 1.2. Αρνητική ελευθερία συνάθροισης ... 20
2. Θετικό περιεχόμενο του δικαιώματος – Το δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι ... 20

III. Φορείς ... 20

1. Γενικά ... 20
2. Ημεδαποί – Αλλοδαποί και ανιθαγενείς ... 21

IV. Περιορισμοί του δικαιώματος στην ελευθερία του συνέρχεται ... 22

1. Κατά νομο προσδιορισμοί της άσκησης του δικαιώματος ... 22
 - 1.1. Πρόεδρος της συνάθροισης ... 22
 - 1.2. Υποχρέωση αναγγελίας ... 23
 - 1.3. Συμπέρασμα ... 24
2. Ειδικοί περιορισμοί των συναθροίσεων ... 22
 - 2.1. Παρουσία της αστυνομίας ... 25
 - 2.1.1. Σε ιδιωτικές συναθροίσεις ... 26
 - 2.1.2. Σε δημόσιες συναθροίσεις σε κλειστό χώρο ... 27
 - 2.1.3. Σε δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις ... 28
 - 2.1.4. Σε συγκεντρώσεις ... 29
 - 2.2. Απαγόρευση της δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης ... 30
 - 2.2.1. Η αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής ... 31
 - 2.2.2. Γενική απαγόρευση των δημοσίων υπαίθριων συναθροίσεων ... 32
 - 2.3.2. Ειδική απαγόρευση των δημοσίων υπαίθριων συναθροίσεων ... 33
 - 2.2.4. Απαγόρευση συγκεντρώσεων ... 34
 3. Η διάλυση της μη προστατευόμενης συνάθροισης ... 34
 - 3.1. Μη προστατευόμενες συναθροίσεις ... 34
 - 3.2. Όροι διάλυσης των συναθροίσεων ... 34
 4. Περιορισμοί δυνάμει ειδικών κυριαρχικών σχέσεων ... 34

V. Επίκαιρο ζήτημα

Η καταγραφή της συνάθροισης με οπτικοακουστικά και άλλα μέσα ... 35

VI. Συμπεράσματα – Απολογισμός ... 38

Διάγραμμα ύλης ... 40

Framework of analysis ... 41

Βιβλιογραφία ... 42

Νομολογία ... 44

Τεχνικές επισημάνσεις: Για αναζήτηση λήμματος: Ctrl (ή για mac function key) + F και πληκτρολογείτε το λήμμα. Για παραπομπή σε τίτλο: Ctrl (ή για mac function key) + G και πληκτρολογείτε αριθμό σελίδας. Οι λειτουργίες αυτές μπορεί να μην είναι δυνατές σε όλες τις εκδόσεις word, ie ή acrobat reader.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συνύπαρξη προσώπων αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό του κοινωνικού βίου. Η πολυπλοκότητα της ανθρώπινης προσωπικότητας, όπως αυτή ξεδιπλώνεται εντασσόμενη σε ένα πολιτισμικό, κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον, συχνά εκφράζεται στο πλαίσιο συλλογικής δράσης και διάδρασης, η οποία κατατείνει είτε στην επιδίωξη κοινών στόχων είτε στην διαλεκτική διαμόρφωσή τους. Αυτή μπορεί να έχει διαρκή ή προσωρινό χαρακτήρα σχηματίζοντας αντιστοίχως την έννοια της ένωσης ή της συνάθροισης.

Τούτο το ατομικό, συλλογικό και δημόσιο συμφέρον στην ελευθερία της συνάθροισης εμφανίζεται για πρώτη φορά ως συνταγματικά κατοχυρωμένη ελευθερία το 1791 στην Πρώτη Αναθεώρηση (First Amendment, Freedom of Religion, Press, Expression, 15.12.1791) του ομοσπονδιακού συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής του 1787, η οποία απαγορεύει στο Κογκρέσσο την παραγωγή νόμου που να περικόπτει “το δικαίωμα του λαού να συναθροίζεται ειρηνικά και να αναφέρεται στη Κυβέρνηση προς αποκατάσταση αδικιών”.¹ Ήδη κατά τη διατύπωση της επιταγής αυτής η ελευθερία της συνάθροισης φαίνεται να συνάπτεται προς την ελευθερία της έκφρασης και του αναφέρεσθαι. Παράλληλα διακηρύσσεται και στα γαλλικά συνταγματικά κείμενα του 1791 και του 1793 το “δικαίωμα των πολιτών να συναθροίζονται ήσυχα και άοπλα”.² Στην Αγγλία η ελευθερία των δημοσίων συναντήσεων (public meetings) αναπτύσσεται νομολογιακά ως λογικά συναγόμενη από την ελευθερία του λόγου.³ Είναι όμως η διατύπωση της πρώτης παραγράφου του άρθρου 19 βελγικού συντάγματος του 1831 η οποία σχηματοποιεί την ελευθερία της συνάθροισης και υιοθετείται από πληθώρα μεταγενεστέρων συνταγμάτων.⁴

Στην Ελλάδα η κατοχύρωση του δικαιώματος του συνέρχεσθαι εισάγεται για πρώτη φορά στο σύνταγμα του 1864 και διατηρείται αναλλοίωτη ως το 1952 με εξαίρεση τη γενική επιφύλαξη νόμου του συντάγματος του 1927.⁵ Στο ισχύον

¹ [Κατά τη διατύπωση της Πρώτης Αναθεώρησης](#): “Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances.”

² Πρβλ. Δαγτόγλου Π.Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Β', 2η έκδοση, 2005, σελ.824

³ Πρβλ. Dicey A.V., Introduction to the study of the law of the constitution, 1885, 8η εκδ. 1915, σελ. 266 επ.

⁴ Βλ. Γερμ. συντ. 8, Δαν. συντ. 79, Ιρλανδ. συντ. 40 παρ.6 στοιχ. Β', Ισπαν. Συντ. 21, Ιταλ. Συντ 17, Κυπρ. Συντ. 21 παρ.1, Ολλ. συντ. 9, Λουξ. συντ 25, Πορτ. συντ 45, συντ. Δημ. Νοτ. Αφρ. 17

⁵ βλ. ανωτ. Δαγτόγλου σελ. 825

σύνταγμα στο άρθρο 11 προβλέπεται ⁶: “1. Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα. 2. Μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις μπορεί να παρίσταται η αστυνομία. Οι υπαίθριες συναθροίσεις μπορούν να απαγορευτούν με αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής, γενικά, αν εξαιτίας τους επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια, σε ορισμένη δε περιοχή, αν απειλείται σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής, όπως νόμος ορίζει”.

Παράλληλα το δικαίωμα στην ελευθερία της συνάθροισης χαίρει προστασίας και από κείμενα διεθνών οργανισμών, τα οποία δεσμεύουν την Ελλάδα (αρ. 12 παρ. 1 Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων Ε.Ε. δυνάμει και της Συνθήκης της Λισαβόνας 13.12.2007, αρ. 21 Διεθνούς Συμφώνου Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων, αρ. 20 της Οικουμενικής Διακήρυξης Ο.Η.Ε.), εκ των οποίων προέχουσα σημασία έχει το αρ. 11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δυνάμει του αρ. 1 και 46 της αυτής Σύμβασης καθώς και του Σ. 28 παρ. 1. Συγκεκριμένα το κείμενο του άρθρου (ΕΣΔΑ 11) προβλέπει⁷: “1. Παν πρόσωπον έχει το δικαίωμα εις την ελευθερίαν του συνέρχεσθαι ειρηνικώς [...]. 2. Η άσκησης των δικαιωμάτων τούτων δεν επιτρέπεται να υπαχθή εις ετέρους περιορισμούς πέραν των υπό του νόμου προβλεπομένων και αποτελούντων αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία, δια την εθνικήν ασφάλειαν, την δημόσιαν ασφάλειαν, την πρόσπισιν της τάξεως και πρόληψη του εγκλήματος, την προστασίαν της υγείας και της ηθικής ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων. Το παρόν άρθρον δεν απαγορεύει την επιβολήν νομίμων περιορισμών εις την άσκησην των δικαιωμάτων τούτων υπό μελών των ενόπλων δυνάμεων, της αστυνομίας ή των διοικητικών υπηρεσιών του Κράτους”.

Η συνάθροιση στην Ελληνική έννομη τάξη εξακολουθεί να ρυθμίζεται κυρίως από το Ν.Δ. 794/1971 πολλές διατάξεις του οποίου έχουν δεχθεί την κριτική της νομολογίας και σύσσωμης της θεωρίας ως αντισυνταγματικές.⁸ Ρυθμιστικές περί των συναθροίσεων διατάξεις περιέχονται και σε άλλα νομοθετήματα όπως, μεταξύ άλλων, στο Β.Δ. 269/1972 “περί εγκρίσεως του κανονισμού διαλύσεως δημοσίων συναθροίσεων”, Β.Δ. 168/1972 “περί καθορισμού των χώρων (...) όπου απαγορεύεται η πραγματοποίηση συναθροίσεων”, στο Π.Δ. 141/1991 “αρμοδιότητες οργάνων και υπηρεσιακές ενέργειες του προσωπικού του Υπουργείου Δημόσιας

⁶ Όπως μεταφέρθηκε στη δημοτική με το Β' Ψήφισμα της 6.3.1986 της ΣΤ' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων

⁷ Όπως κυρώθηκε με το Ν.Δ. 53/1974

⁸ βλ. ανωτ. Δαγτόγλου, Β', σελ. 825 αλλά και Σβώλου Αλ./Βλάχου Γ., “Το Σύνταγμα της Ελλάδος”, Β', 1955, σελ. 193/4, ΜΠλημμΑθ 13005/76

Τάξης (...)”, καθώς και Ν. 1481/1984 “περί οργανισμού Υπουργείου Δημοσίας Τάξης”.⁹ Πρέπει πάντως να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι η περί συναθροίσεων νομολογία είναι ελάχιστη.

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι η οριοθέτηση της έννοιας και του περιεχομένου της κατά Σ. 11 προστατευόμενης συνάθροισης, όπως προσδιορίζονται στην ελληνική έννομη τάξη, καθώς και η κριτική εξέταση των ερωτημάτων που ανακύπτουν με γνώμονα την εξέχουσα σημασία που το συνέρχεσθαι κατέχει στο πλαίσιο του αντιπροσωπευτικού συστήματος, της συνταγματικής τάξης και της κοινωνικής πραγματικότητας.

I. Συστηματική προσέγγιση του δικαιώματος στην ελευθερία του συνέρχεσθαι

1. Με βάση την κατά Jellinek διδασκαλία των καταστάσεων (Statuslehre)

1.1. Αρνητική κατάσταση (negativer Status, status libertatis)¹⁰. Ως τέτοια νοείται η απαγόρευση επιβολής από τις κρατικές αρχές νομικά μη θεμελιωμένης επιταγής ή υποχρέωσης. Άλλως διατυπωμένη η κατάσταση αυτή περιγράφεται ως η αξίωση του ατόμου προς αναγνώριση της ελευθερίας του από τις κρατικές αρχές και η συνακόλουθη υποχρέωση των κρατικών οργάνων προς αποχή. Είναι πρόδηλη η λογική σχέση μεταξύ του status negativus και της ανθρώπινης αξίας, της προσωπικής ελευθερίας και της ισότητας.

Η συστηματική κατάταξη της ελευθερίας του συνέρχεσθαι ως κατ’ αρχήν ατομικό δικαίωμα στο δεύτερο μέρος του Συντάγματος καθώς και η διατύπωση του Σ. 11 παρ.1 δεν καταλείπουν αμφιβολία πως το εν λόγω δικαίωμα περιγράφει μία τέτοια ελευθερία. Ταυτόχρονα αυτή η κατ’ αρχήν αμυντική φύση του δικαιώματος του συνέρχεσθαι αναδεικνύει ως επιστημολογική του βάση την προστασία της ανθρώπινης αξίας, της προσωπικότητας αλλά και της ισότητας, ως πυρήνα της δικαιοσύνης¹¹, με την έννοια της απαγόρευσης θέσπισης κανόνων δικαίου που αυθαίρετα προσβάλλουν τις ελευθερίες του ατόμου.

⁹ βλ. και [Μηνατσά Ευ., “Το αρ.11 του Συντάγματος, Η ελευθερία της συνάθροισης”, Μεταπτυχιακή εργασία 2003/4, σελ.10/11](#)

¹⁰ βλ. Jellinek G., System der öffentlichen Rechte, 1905, Mohr 1919, σελ. 94-114

¹¹ βλ. Radbruch G., Gesetzliches Unrecht und übergewaltiges Recht, πρωτ. Süddeutsche Juristenzeitung, 1946, σελ.105-108, επανεκδ. Rechtsphilosophie (Studienausgabe) hrsgg. v. Dreier/Paulson, 1999, σελ. 216

1.2. *Θετική κατάσταση (positiver Status, status civitatis)*¹². Αυτή περιγράφει την ιστορική διαμόρφωση της σχέσης κράτους-πολίτη από μία αμιγώς εξουσιαστική σχέση, κατά την οποία το κράτος επιβάλλει στον πολίτη μόνο υποχρεώσεις, σε μία αμοιβαίως δεσμευτική κατάσταση δυνάμει της χορήγησης στον πολίτη θετικών αξιώσεων έναντι του κράτους. Άλλως διατυπωμένη η κατάσταση αυτή περιγράφει την αξίωση του πολίτη για θετική συνδρομή του κράτους προς το σκοπό της άσκησης των ατομικών του δικαιωμάτων.

Παραδοσιακά στην έννοια αυτή κατατάσσονται τα λεγόμενα κοινωνικά δικαιώματα, ήτοι οι αξιώσεις παροχής από το κράτος ορισμένων αγαθών ή υπηρεσιών¹³, ως εκφάνσεις της αρχής του κοινωνικού κράτους υπηρετούντα πρωτίστως την κοινωνική δικαιοσύνη. Ωστόσο και κατά την άποψη αυτή στην θετική κατάσταση περιλαμβάνονται και δικαιώματα που αποτελούν εκφάνσεις του κράτους δικαίου ως παρέχοντα στον πολίτη θετική αξίωση κατά του κράτους για προστασία των δικαιωμάτων του.¹⁴ Ουσιαστικά περιγράφεται η μεταβολή του νοήματος των συνταγματικών δικαιωμάτων από την κλασική φιλελεύθερη αντίληψη του κτητικού ατομικισμού¹⁵, όπου το άτομο περιχαράκωνει τα συμφέροντά του έναντι προσβολών κατά τρόπο που προσιδιάζει στην αρχετυπική μορφή της ιδιοκτησίας, σε μία νέα θεώρηση του ατόμου ως μέλους ενός κοινωνικού συνόλου και της συνταγματικής τάξης ως της πραγμάτωσης της κοινωνικής δικαιοσύνης και αλληλεγγύης. Κατά συνέπεια διακρίνεται μία συγγένεια του status activus και με την αρχή της επικουρικότητας καθώς και τον απόλυτο χαρακτήρα των συνταγματικών δικαιωμάτων.

Στη διάταξη του Σ. 25 παρ. 1 εδ. β' θεμελιώνεται η υποχρέωση όλων των κρατικών οργάνων να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, σε αυτή δε του εδαφίου γ' αναγνωρίζεται ο απόλυτος χαρακτήρας των συνταγματικών δικαιωμάτων. Ως εκ τούτου το δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι δεν θεμελιώνει απλώς μία υποχρέωση αποχής της κρατικής εξουσίας αλλά μία θετική υποχρέωση των κρατικών οργάνων να

¹² βλ. ανωτ. Jellinek, σελ. 114-135

¹³ βλ. Σ. 16 παρ. 4, 22 παρ. 1, 21 παρ. 2 και 4 και Δαγτόγλου Π.Δ., *Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Α'*, σελ. 70-73

¹⁴ βλ. Σ. 20 παρ. 1, 10, 20 παρ. 2, 8 και ανωτ. Δαγτόγλου, Α', σελ. 70-73

¹⁵ βλ. Macpherson C.B., *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Oxford, Oxford UP, 1962, σελ. 231

συνδράμουν στην απαρακώλυτη άσκησή του που αντιστοιχεί σε αξίωση του εκάστοτε φορέα του.

1.3.Ενεργής κατάσταση (aktiver Status, Status der aktiven Zivität)¹⁶. Η κατάσταση αυτή περιγράφει κανόνες δικαίου που προσδιορίζουν ποιά πρόσωπα και υπό ποιες προϋποθέσεις ασκούν ή συμμετέχουν στην παραγωγή της κρατικής βούλησης. Οι κανόνες αυτοί περιέχουν αξίωση του πολίτη για συμμετοχή στην άσκηση της δημόσιας εξουσίας. Κατά συνέπεια είναι πρόδηλη η συγγένεια των δικαιωμάτων αυτών με τη δημοκρατική αρχή.

Αναμφισβήτητα το δικαίωμα του συνέρχεσθαι ασκείται κατά κύριο λόγο ως δικαίωμα του πολίτη να συμμετέχει ενεργά στην διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικής γνώμης και βούλησης, με συνέπεια να ανήκει στα αναγκαία στοιχεία λειτουργίας μίας δημοκρατικής κοινωνίας.¹⁷ Κατ'αυτόν τον τρόπο το δικαίωμα της συνάθροισης εδράζεται στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας καθώς και στη δημοκρατική αρχή.

1.4. Συμπέρασμα. Η κατά Jellinek τριμερής διάκριση των συνταγματικών δικαιωμάτων τόσο αυτή που αναφέρθηκε στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας όσο και αυτή σε status negativus, activus και socialis¹⁸, έχει δεχθεί την αποτελεσματική κριτική ως προς την επάρκειά της από την σύγχρονη επιστήμη.¹⁹ Ωστόσο δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται η διδακτική της αξία τόσο ως προς την περιγραφή της ιστορικής διαμόρφωσης της έννοιας και του περιεχομένου των συνταγματικών δικαιωμάτων, όσο και ως προς την ανάδειξη των επιστημολογικών και συστηματοδομικών τους βάσεων.

2.Με βάση το genus proximum (corpus – οντολογικό στοιχείο)

Από τον ίδιο το γλωσσικό ορισμό της συνάθροισης προκύπτει η συνύπαρξη, συγκέντρωση ή συνάντηση περισσοτέρων προσώπων ως genus proximum της συνάθροισης. Ο κατά γένος συλλογικός ή ομαδικός χαρακτήρας ορισμένων δικαιωμάτων οδήγησε μέρος της ελληνικής νομικής θεωρίας στην ένταξη των

¹⁶ βλ. ανωτ. Jellinek, σελ. 136 επ.

¹⁷ βλ. και BVerfGE 69, 315 (349) – Brokdorf

¹⁸ βλ. Jellinek G., “Allgemeine Staatslehre”, 3η εκδ. 7η ανατ., 1959, σελ. 417 επ.

¹⁹ βλ. Δημητρώπουλου Ανδρ.Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Τομ.Γ', Ημιτομ. Γ', 2005, σελ.134-136 και Βλάχου Γ., Κοινωνιολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, 1979, σελ.108

δικαιωμάτων του συνέρχεσθαι, συνεταιρίζεσθαι καθώς και της συνδικαλιστικής ελευθερίας και της ίδρυσης και λειτουργίας πολιτικών κομμάτων υπό την έννοια της ελευθερίας της ομαδικής πνευματικής κίνησης²⁰ καθώς και των δικαιωμάτων συλλογικής δράσης.²¹ Η κατάταξη σκοπεί κυρίως στην κατάδειξη της πλειονότητας προσώπων, αφενός, ως εννοιολογικό στοιχείο των εν λόγω δικαιωμάτων, αφετέρου, ως πραγματική προϋπόθεση άσκησής τους.

II. Η έννοια της προστατευόμενης στο Σ. 11 συνάθροισης

1. Πεδίο εφαρμογής της Σ. 11 – Η έννοια του συνέρχεσθαι

1.1. Συνάθροιση και απλή συγκέντρωση. Κατά καιρούς έχουν προταθεί διάφοροι ορισμοί για την προστατευόμενη στο Σ. 11 συνάθροιση. Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη ως τέτοια ορίζεται “η σκόπιμος κατ’ αρχήν και όχι τυχαία, προσωρινή επί το αυτό συνάντησις αξιόλογου αριθμού προσώπων, προς έκφρασιν ή ακρόασιν ανακοινώσεως ή γνώμης επί ωρισμένου θέματος, ή προς διαδήλωσιν φρονημάτων ή αιτημάτων οιοσδήποτε χαρακτήρος, ή προς λήσιν από κοινού αποφάσεων, ή προς από κοινού άσκησιν του δικαιώματος του αναφέρεσθαι”.²² Του Συντάγματος μη διακρίνοντος ορθότερο είναι να θεωρήσουμε ότι συνάθροιση είναι η προσωρινή συνάντηση περισσότερων προσώπων σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο που κατατείνει σε κοινό σκοπό.²³ Άλλως αναλυόμενη η έννοια της συνάθροισης συνίσταται σε ένα οντολογικό στοιχείο, την πλειονότητα προσώπων, και σε ένα ψυχολογικό στοιχείο, τον κοινό σκοπό που συνίσταται στην από κοινού εξωτερίκευση ή διαμόρφωση ενός μηνύματος. Ως εκ τούτου ως προστατευόμενη στο Σ. 11 συνάθροιση δεν νοείται οποιαδήποτε προσωρινή συνύπαρξη προσώπων στον ίδιο τόπο και κατά τον ίδιο χρόνο αλλά απαιτείται μία κάποια μεταξύ τους προσυνηνοήση, έστω υποτυπώδης, καθώς και η συνάντηση αυτή να κατατείνει σε κοινό σκοπό. Έτσι δεν αποτελεί συνάθροιση ο συνωστισμός πεζών σε φωτεινό σηματοδότη ή σε αίθουσα αναμονής ή η συγκέντρωση περαστικών σε τόπο

²⁰ βλ. Γεωργόπουλου Κων. Α., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, 9η εκδ., 1998, σελ.549

²¹ βλ. Μπακόπουλου Γ., Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι στο Ελληνικό, Γαλλικό και Αγγλικό δίκαιο, 1995, σελ. 26 και Χρυσόγονου Κ.Χ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2006, σελ. 479

²² βλ. Σβώλου/Βλάχου ανωτ. σελ. 195/6 και Χρυσόγονου ανωτ. 479 επ. αλλά και αρ.1 παρ. 2 Ν.Δ. 794/1971

²³ βλ. και Μανδραλή Α., Το δικαίωμα των συναθροίσεων, Προπτυχιακή εργασία, Δημ.1852, σελ. 6 (μη αυθεντική αρίθμηση)

ατυχήματος.²⁴ Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι μία απλή συγκέντρωση δεν μπορεί να εξελιχθεί σε προστατευόμενη αυθόρμητη συνάθροιση²⁵ π.χ. οι μάρτυρες μίας βάνουσης συμπεριφοράς καθώς και περαστικοί που πληροφορούνται το γεγονός παραμένουν στον τόπο τέλεσης της για να διαδηλώσουν την αντίθεσή τους ή για να αναφέρουν το γεγονός στις αρχές. Σε αυτήν την περίπτωση λογικά συνεπές είναι ότι η συγκέντρωση λαμβάνει τον χαρακτήρα συνάθροισης από το χρονικό σημείο της συναπόφασης και εξωτερίκευσης του κοινού σκοπού.

1.2.Ειδικές μορφές συνάθροισης με βάση τον κοινό σκοπό (animus)

1.2.1. Θρησκευτική συνάθροιση. Θρησκευτική είναι η συνάθροιση που τελείται προς το σκοπό συλλογικής άσκησης του δικαιώματος στην ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας δημοσία ή κατ'ιδίαν.²⁶ Η τέλεση της θρησκευτικής λατρείας εντάσσεται κατ'αρχήν στο ρυθμιστικό πεδίο της διάταξης του Σ. 13 και ιδίως της παρ. 2. Έτσι και η συνάθροιση που τελείται αποκλειστικά για θρησκευτικούς σκοπούς υπάγεται κατ'αρχήν στο Σ.13.²⁷

Ιδιαίτερη προβληματική παρουσιάζουν οι δημόσιες θρησκευτικές συναθροίσεις στο ύπαιθρο. Υποστηρίζεται ότι ως προς αυτές υπερισχύουν ως ειδικές οι διατάξεις του Σ. 11 παρ. 2.²⁸ Ορθότερο είναι να δεχθούμε ως προς αυτές την θεωρία της συρροής θεμελιωδών δικαιωμάτων²⁹ και να ακολουθήσουμε μία συνθετική ερμηνευτική μέθοδο με σκοπό την μεγαλύτερη δυνατή προστασία των εμπλεκόμενων θεμελιωδών δικαιωμάτων πάντα στο πλαίσιο που διαμορφώνεται από τα υπό κρίσιν πραγματικά περιστατικά.

1.2.2. Αθλητική συνάθροιση³⁰ και θεάματα. Υποστηρίζεται σε θεωρία και νομολογία³¹ ότι δεν αποτελεί συνάθροιση με την έννοια του Σ. 11 η κοινωνικού ή

²⁴ για την έννοια της απλής συγκέντρωσης βλ. και αρ. 294 παρ. 2 Κανονισμού Υπηρεσίας Χωροφυλακής (1958), αλλά και Αρ. 129 παρ. 2 Π.Δ. 141/1991

²⁵ βλ. και ανωτ. Δαγτόγλου, Β', σελ. 827 (κυρίως υποσημ. 14) καθώς και [BVerfG, 1 BvR 1726/01 vom 26.10.2004 Abs-Nr. 15](#) (BVerfGK 4, 154 - Karlplatz)

²⁶ επιχ. από ΕΣΔΑ 9

²⁷ βλ. και αρ.1 παρ.3 του Ν.Δ.794/1971 πρβλ. αντιθ. 25 παρ.2 συντ. Λουξ. και Sec.102 Art.1 της First Amendment Assemblies Act (2004) D.C.

²⁸ βλ. και ανωτ. Δαγτόγλου, Β', σελ. 828 και ΣτΕ 4635/1977 – Μάρτυρες του Ιεχωβά, ΤοΣ 1978, 173 επ.

²⁹ βλ. και ανωτ. Δημητρόπουλου, σελ. 243/244 ιδίως αρ.351

³⁰ βλ. ειδικότερα και Μπαμπαλετάκη Γ., Αθλητικές Συναθροίσεις, Προπτυχιακή εργασία, [Δημ. 437](#)

³¹ βλ. ανωτ. Γεωργόπουλου, σελ. 551 αλλά και ΓνδτΕισΠρωτΑμαλιάδος 639/26.2.1966 όπως και αρ.1 παρ. 3 Ν.Δ.794/1971

άλλου χαρακτήρα συγκέντρωση προς ψυχαγωγία. Συγκεκριμένα υποστηρίζεται ότι για τις συναθροίσεις με σκοπό την παρακολούθηση θεαμάτων εφαρμόζονται κατ' αρχήν οι αντίστοιχες συνταγματικές διατάξεις, ήτοι Σ. 15 παρ. 1 για κινηματογράφο και παρεμφερή οπτικοακουστικά θεάματα, Σ. 16 παρ. 1 για καλλιτεχνικές εκδηλώσεις και Σ. 16 παρ. 9 για αθλητικές εκδηλώσεις, ως ειδικές.

Ωστόσο όπως δεχθήκαμε και ανωτέρω (υπό 1.2.1) αν αυτές λαμβάνουν χώρα δημοσίως στο ύπαιθρο μπορεί να τίθεται ζήτημα συρροής.

1.2.3. Συνδικαλιστική, σωματειακή και εταιρική συνάθροιση – Κομματική συναθροίση - Συνάθροιση οικονομικού χαρακτήρα. Συναθροίσεις που σκοπούν στην οργάνωση, διοίκηση και λειτουργία σωματείου, εταιρίας ή ενώσεως προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα (συνελεύσεις, συμβούλια) εμπίπτουν, κατά την ορθότερη άποψη³², στην έννοια της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι (Σ. 12). Ομοίως και για τις συναθροίσεις τις οποίες συνεπάγεται η οργάνωση, διοίκηση και λειτουργία συνδικαλιστικού σωματείου εφαρμόζεται, κατά την ορθότερη άποψη, η Σ. 23 περί συνδικαλιστικής ελευθερίας ως ειδικότερη. Κομματικές είναι οι συναθροίσεις τις οποίες συνεπάγεται η οργάνωση και λειτουργία πολιτικού κόμματος. Κατ' αρχήν για τις συναθροίσεις αυτές εφαρμόζονται οι διατάξεις του Σ. 29 ως ειδικότερες. Αναλόγως υποστηρίζεται και περί συναθροίσεων με εργασιακό ή εν γένει οικονομικό σκοπό ότι υπάγονται στην προστασία της εργασιακής και οικονομικής ελευθερίας.³³

Συχνά η σωματειακή ή συνδικαλιστική ή κομματική δράση εκδηλώνεται δημοσίως στο ύπαιθρο π.χ. διοργάνωση διαδηλώσεων. Σε αυτή την περίπτωση εφαρμοστέα κατ' αρχήν είναι η Σ. 11 παρ. 2 ως ειδικότερη, χωρίς βέβαια να παραβλέπονται και τα προαναφερόμενα θεμελιώδη δικαιώματα (βλ. και ανωτ. II.1.2.1 συρροή).

1.2.4. Συνάθροιση προς το σκοπό διδασκαλίας (Διαλέξεις). Στην έννοια της δημόσιας συνάθροισης του Ν.Δ.794/1971 υπάγεται και αυτή που σκοπεύει στην παρακολούθηση διαλέξεων.³⁴ Κριτικά ιδωμένη, η διάταξη αυτή αντικατοπτρίζει την καχυποψία του δικτατορικού καθεστώτος απέναντι στην ελευθερία της επιστήμης

³² βλ. ανωτ. Δαγτόγλου, ομοίως

³³ βλ. και ΕφΑθην7775/1974: “οι προς ενέργειαν αναγκαστικών πλειστηριασμών πραγματοποιούμενες συναθροίσεις δεν εμπίπτουν στην έννοια του αρ. 1 παρ. 1 του Ν.Δ.794/1971”

³⁴ βλ. αρ. 1 παρ. 2 Ν.Δ.794/1971

και την ακαδημαϊκή ελευθερία. Ο ιστορικός ρόλος της επιστήμονικής και, ιδίως, της ακαδημαϊκής κοινότητας για την αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Ελλάδα καθώς και το ιδιαίτερο νόημα της ακαδημαϊκής ελευθερίας στην μεταπολιτευτική συνταγματική τάξη επιβάλλουν μία διαφορετική ερμηνεία από αυτή του νόμου. Κατά συνέπεια, οι διαλέξεις θα πρέπει να θεωρηθεί ότι χαίρουν της αυξημένης προστασίας του Σ. 16.

Υποστηρίζεται ότι τα λεγόμενα teach-ins αποτελούν πολιτικές συναθροίσεις.³⁵ Ο όρος αυτός προέρχεται από τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και περιγράφει συνόδους, οι οποίες έλαβαν χώρα για πρώτη φορά εντός πανεπιστημιακών χώρων ως μορφές διαμαρτυρίας ενάντια στον πόλεμο του Βιετνάμ.³⁶ Κατά τη διάρκεια των συνόδων αυτών διοργανώνονται ποικίλες δραστηριότητες, κυρίως δε, διαλέξεις, συχνά επιφανών ακαδημαϊκών, αλλά και ομάδες μελέτης και διαλόγου. Ο περιορισμός της έννοιας της ακαδημαϊκής ελευθερίας και της ελευθερίας της επιστήμης, αφενός, κατά περιεχόμενο, στο στενό πλαίσιο του επίσημου προγράμματος σπουδών και έρευνας ενός ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος, αφετέρου, κατά τόπο, στους χώρους που αυτό καταλαμβάνει, πιστεύουμε ότι αποτελεί ανεπίτρεπτη συστολή του νοήματος των ανωτέρω ελευθεριών. Ως εκ τούτου η υπαγωγή των συνόδων αυτών στις κατά Σ. 11 παρ. 1 συναθροίσεις πρέπει να γίνεται με ιδιαίτερη περίσκεψη, βάσει των κατά περίπτωση πραγματικών περιστατικών, εν αμφιβολία δε, να προκρίνεται η αυξημένη προστασία της Σ. 16 κατ'εφαρμογή της αρχής *in dubio pro libertate*.

1.2.5. Συμπέρασμα. Όπως προαναφέρθη η έννοια της κατά Σ. 11 συνάθροισης αναλύεται σε δύο επιμέρους στοιχεία. Αφενός εκδηλώνεται εξωτερικά ως η συγκέντρωση προσώπων στον ίδιο τόπο και στον ίδιο χρόνο (άλλως *corpus* ή οντολογικό στοιχείο). Αφετέρου η συγκέντρωση αυτή κατατείνει σε έναν κοινό συνταγματικά θεμιτό σκοπό που συνίσταται στην από κοινού εξωτερίκευση ή διαμόρφωση μηνύματος (*animus* ή πνευματικό στοιχείο). Ζητήματα που τυχόν ανακύπτουν δέον είναι να επιλύονται πάντα επί τη βάση των κατά περίπτωση ειδικών περιστάσεων, λαμβάνοντας υπόψη την καλύτερη δυνατή προστασία όλων των εμπλεκομένων συνταγματικών δικαιωμάτων, εν αμφιβολία δε, να εφαρμόζεται η αρχή *in dubio pro libertate*.

³⁵ βλ. ανωτ. Δαγτόγλου, Β', σελ. 828 υποσημ. 22

³⁶ βλ. New York Times, 25.3.1965, p. 9 και 23.5.1965, p. 26

1.3. Εννοιολογικές διακρίσεις που προκύπτουν από τη διατύπωση του Σ. 11

Στην παρ. 2 του Σ. 11 προβλέπονται περιορισμοί μόνο για τις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις. Ως εκ τούτου ιδιαίτερη πρακτική σημασία παρουσιάζει η διάκριση μεταξύ δημοσίων και ιδιωτικών συναθροίσεων καθώς και η περαιτέρω διάκριση των δημοσίων συναθροίσεων σε κλειστό χώρο και στο ύπαιθρο.

1.3.1. Δημόσιες και ιδιωτικές συναθροίσεις. Κρίσιμο κριτήριο για τη διάκριση αυτή είναι αν η πρόσβαση στη συνάθροιση παρεμποδίζεται από ανθρώπινο παράγοντα ήτοι από τους διοργανωτές.³⁷ Άλλως αν η συνάθροιση είναι προσιτή ή όχι στο κοινό.

Έτσι ιδιωτική είναι η συνάθροιση όταν η πρόσβαση σε αυτήν επιτρέπεται μόνο σε πρόσωπα που έχουν προσκληθεί ή με οποιονδήποτε πρόσφορο τρόπο εξατομικευτεί εκ των προτέρων.³⁸ Ιδιαίτερη μορφή ιδιωτικών συναθροίσεων αποτελούν οι κατ'οίκον συγκεντρώσεις. Αυτές, κατά την ορθότερη άποψη, αποτελούν κατ'άρχην κατά Σ. 11 προστατευόμενες συναθροίσεις³⁹ τυχόν όμως περιορισμοί επιβάλλονται μόνον σύμφωνα με τις διατυπώσεις του Σ. 9.

Αντιθέτως δημόσια είναι η συνάθροιση στην οποία κατ'άρχην ο καθένας μπορεί να προσέλθει ή προσκαλούνται ορισμένες κατηγορίες προσώπων χωρίς να είναι δυνατή η εκ των προτέρων εξατομίκευσή τους. Η συνάθροιση είναι δημόσια ακόμη κι αν για την πρόσβαση απαιτείται αντίτιμο⁴⁰ ή προβλέπονται εκ των προτέρων περιορισμοί γενικού χαρακτήρα π.χ. απαγόρευση εισόδου σε πρόσωπα υπό την επήρεια μέθης.

1.3.2. Δημόσιες συναθροίσεις – Σε κλειστό χώρο και στο ύπαιθρο. Κρίσιμο κριτήριο για τη διάκριση είναι αν η πρόσβαση στο χώρο της συνάθροισης παρεμποδίζεται με φυσικά ή τεχνητά μέσα.⁴¹

Έτσι μία συνάθροιση διεξάγεται σε κλειστό χώρο, στεγασμένο ή μη, όταν αυτός είναι περιφραγμένος κατά τρόπο που να μην επιτρέπει στους εκτός αυτού ευρισκόμενους να συμμετέχουν σε αυτή. Υποστηρίζεται ότι δεν διεξάγεται σε

³⁷ βλ. Μπακόπουλου, όπως ανωτ., σελ. 119-121

³⁸ πρβλ. π.χ. και αρ. 26 παρ. 2 Κ.Ν. 2190/1920 (λαμβάνοντας πάντα υπόψη τα υπό ανωτ. Π.1.2.3. αναφερόμενα)

³⁹ αντιθ. βλ. Δαγτόγλου, όπως ανωτ., Β' σελ. 829

⁴⁰ βλ. και Γεωργόπουλου, όπως ανωτ. σελ. 551/552

⁴¹ βλ. Μπακόπουλου, όπως ανωτ., σελ. 122/123

κλειστό χώρο η συνάθροιση αν μεγάφωνα ή και τηλεοράσεις επιτρέπουν στους εκτός του κλειστού χώρου ευρισκόμενους να την παρακολουθούν.⁴² Ορθότερη είναι η άποψη που θεωρεί την εκτός του κλειστού χώρου συνάθροιση ξεχωριστή υπαίθρια συνάθροιση που δεν μεταβάλλει τον χαρακτήρα εκείνης που τελείται εντός του κλειστού χώρου.⁴³

Κατ' αντιδιαστολή υπαίθρια είναι η συνάθροιση που δεν διεξάγεται σε κλειστό χώρο. Κατ' άρθρο 6 παρ. 9 Ν.Δ. 794/1971 υπαίθρια είναι και η δημόσια συνάθροιση που πραγματοποιείται σε μονίμως περιφραγμένο αλλά ασκεπή χώρο, εφόσον αυτός μπορεί να περιλάβει πλήθος που υπερβαίνει τα 10.000 άτομα. Κατά την ορθότερη άποψη η διάταξη αυτή δεν βρίσκει έρεισμα στο Σύνταγμα.

1.3.2.1. Ειδικές μορφές δημοσίων συναθροίσεων στο υπαίθρο – Διαδηλώσεις – Πορείες. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται από ορισμένα συντάγματα⁴⁴, νομοθετικά κείμενα⁴⁵ καθώς και από τη θεωρία στις διαδηλώσεις και στις πορείες. Διαδήλωση είναι η συνάθροιση που σκοπεύει στον επηρεασμό προσώπων εκτός αυτών που συμμετέχουν σε αυτήν.⁴⁶ Πορεία καλείται η κινούμενη υπαίθρια δημόσια συνάθροιση.⁴⁷ Οι δύο αυτές μορφές δημοσίων υπαιθρίων συναθροίσεων εμφανίζουν πολύ μεγάλο πρακτικό ενδιαφέρον, αφενός, λόγω της εξέχουσας κοινωνικής και πολιτικής τους σημασίας, αφετέρου, λόγω της διατάραξης της κοινωνικοοικονομικής ζωής που ως εκ της φύσης τους προκαλούν όπου πραγματοποιούνται (π.χ. διακοπή της κυκλοφορίας, μείωση της κίνησης στην αγορά κ.λπ.). Μάλιστα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην περίπτωση της διαδήλωσης αναδεικνύεται πρωτίστως ο θεσμικός ρόλος του δικαιώματος του συνέρχεσθαι ως δημοκρατικού πολιτικού δικαιώματος για ενεργή συμμετοχή των πολιτών στη διαμόρφωση της πολιτικής βούλησης.

⁴² βλ. και Δαγτόγλου, ομοίως επιχ. από αρ. 5 παρ. 2 Ν.Δ. 794/1971

⁴³ βλ. και Χρυσόγονου, όπως ανωτ., σελ. 487

⁴⁴ πρβλ. ισπ. συντ. 21 παρ. 2 (manifestaciones), πορτ. συντ. 45 παρ. 2 (direito de manifestação), ολλανδ. συντ. 9 παρ. 1 (betoging)

⁴⁵ πρβλ. Sec.102 Art.1 της First Amendment Assemblies Act (2004) D.C. (demonstration, rally)

⁴⁶ βλ. και Δαγτόγλου, όπως ανωτ., Β', σελ. 829/830

⁴⁷ πρβλ. και αρ.6 παρ.7 Ν.Δ.794/1971

2. Η προϋπόθεση της ησυχίας

Ως προστατευόμενη στο Σ. 11 συνάθροιση νοείται η ήσυχη συνάθροιση. Συστηματικά ιδωμένη η επιταγή της ησυχίας μπορεί να αποτελεί εννοιολογικό στοιχείο της κατά Σ. 11 συνάθροισης, εγγενή περιορισμό του δικαιώματος του συνέρχεσθαι ή προϋπόθεση άσκησης αυτού. Ως εννοιολογικό στοιχείο της συνταγματικά προστατευόμενης συνάθροισης η ησυχία λειτουργεί ως *differentia specifica* που οριοθετεί την έννοια συνάθροιση έναντι άλλων εννοιών ώστε η μη ήσυχη συγκέντρωση να μην θεωρείται συνάθροιση. Ως εγγενής περιορισμός του δικαιώματος του συνέρχεσθαι η ησυχία εκλαμβάνεται ως περιορισμός επιβαλλόμενος εκ της φύσης του δικαιώματος ως μέρους ενός λογικά συνεπούς συστήματος κανόνων δικαίου. Ως προϋπόθεση άσκησης του δικαιώματος του συνέρχεσθαι η ησυχία νοείται ως όρος που εν τοις πράγμασι πρέπει να πληρούται ώστε η άσκηση του δικαιώματος να είναι σύμφωνη προς το Σύνταγμα.

2.1.Ερμηνεία της έννοιας της ησυχίας. Η ανίχνευση του νοήματος της επιταγής της ησυχίας δεν είναι πάντα ευχερής. Αξιοσημείωτο είναι ότι, ενώ σε όλα τα προαναφερθέντα συντάγματα προστατεύεται το “ειρηνικώς” συνέρχεσθαι⁴⁸, ο Έλληνας συντακτικός νομοθέτης προκρίνει τον ευρύτερο όρο “ησύχως”.

Ο όρος κατά την κοινή γλωσσική του έννοια δηλώνει την έλλειψη θορύβων και άλλων ηχητικών ενοχλήσεων. Κατ’αυτή δε την κυριολεκτική γλωσσική ερμηνεία ο κοινός νομοθέτης απαγορεύει γενικώς τις δημόσιες συναθροίσεις κατά τις ώρες κοινής ησυχίας ή τη χρήση μεγαφώνων εκτός του χώρου πραγματοποίησης της συνάθροισης.⁴⁹ Κατά την παραδοσιακή άποψη, δεν θεωρείται ήσυχη η συνάθροιση με εγκληματικούς σκοπούς⁵⁰, η παράβαση δε αυτή “δύναται να αφορά οιαδήποτε ποινική διάταξη”.⁵¹ Κατ’αυτόν δε τον ορισμό δεν είναι ήσυχη λ.χ. η θορυβώδης συνάθροιση που διαταράσσει τις ασχολίες ή την τέρψη των πολιτών⁵² ή αυτή που παρεμποδίζει ή διαταράσσει τη λειτουργία των συγκοινωνιών⁵³ ή αυτή κατά την

⁴⁸ βλ. ανωτ. σελ. 3 υποσημ. 1 και 4

⁴⁹ βλ. και αρ.5 παρ.2 και αρ.6 παρ.7, 8 εδ.β’ Ν.Δ.794/1971

⁵⁰ βλ. Σαρίπολου Ν., Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου, Γ’, 1923, σελ. 168/169

⁵¹ βλ. Σβώλου/Βλάχου, όπως ανωτ., σελ. 215

⁵² πρβλ. Π.Κ. 417

⁵³ πρβλ. Π.Κ. 292, Π.Κ. 431

οποία οι συμμετέχοντες εξυβρίζουν ή δυσφημούν κάποιον.⁵⁴ Σύμφωνα με άλλη άποψη δεν είναι ήσυχη η συνάθροιση όταν οι σκοποί που επιδιώκει είναι “εγκληματικοί ή επαναστατικοί”.⁵⁵ Είναι όμως συστηματικά ορθό να απολύει η συνάθροιση άνευ ετέρου τον συνταγματικά προστατευόμενο χαρακτήρα της επειδή οι συμμετέχοντες θορυβούν ή ασχημονούν, διαταράσσουν την κυκλοφορία ή το μήνυμα που συλλογικά εκφράζεται χαρακτηρίζεται από την αστυνομική αρχή επαναστατικό;

Η σύγχρονη θεωρία προβαίνει σε τελεολογική συστολή του όρου “ησύχως” κατά τρόπο ώστε να ταυτίζεται με τον όρο “ειρηνικώς”.⁵⁶ Έτσι μη ήσυχη νοείται η συνάθροιση όταν εξελίσσεται ή απειλεί ή επιδιώκει να εξελιχθεί σε άσκηση βίας κατά προσώπων ή πραγμάτων. Άλλωστε θα ήταν συστηματικά αλλά και λογικά ανακόλουθο η ίδια η έννοια της προστατευόμενης συνάθροισης να περιορίζεται πέραν των κατά Σύνταγμα προβλεπόμενων ειδικών περιορισμών. Κατά συνέπεια, ορθότερο είναι να θεωρήσουμε ότι η συνάθροιση δεν είναι ήσυχη όταν σκοπεί να υποκινήσει ή να παράγει άμεσο σοβαρό κίνδυνο κατά προσώπων ή πραγμάτων και η επίτευξη του σκοπού αυτού είναι πιθανή.⁵⁷

2.2. Βίαιη εξέλιξη της συνάθροισης. Όπως ήδη έχει μνημονευθεί (βλ. ανωτ.

I.1.1) το δικαίωμα του συνέρχεσθαι είναι κατ’αρχην δικαίωμα ατομικό. Κατά συνέπεια και η συμμόρφωση προς την επιταγή της ησυχίας ως προϋπόθεση άσκησης του δέον είναι να κρίνεται κατ’αρχην για κάθε συμμετέχοντα ξεχωριστά. Μόνον εκείνος ο συμμετέχων που βιαιοπραγεί ή υποκινεί βιαιοπραγίες εκπίπτει κατ’αρχήν της συνταγματικής προστασίας.⁵⁸

Ιδιαίτερη πρακτική σημασία αποκτά η εφαρμογή του ανωτέρω συλλογισμού σε δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις με μεγάλο αριθμό συμμετεχόντων, ιδίως διαδηλώσεις και πορείες (*Großdemonstrationen*). Έτσι εφόσον δεν απειλείται μαζική διατάραξη της ειρήνης, δηλαδή η διαδήλωση δεν αποκτά στο σύνολό της βίαιη εξέλιξη ή ο διοργανωτής ή οι παρ’ αυτό υποκινούν μία τέτοια εξέλιξη ή έστω την υιοθετούν, τότε θα πρέπει να διατηρηθεί η εκ του συντάγματος εγγυηθείσα

⁵⁴ πρβλ. Π.Κ. 361 επ.

⁵⁵ βλ. Γεωργόπουλου, όπως ανωτ., σελ. 553

⁵⁶ βλ. και Δαγτόγλου, όπως ανωτ., Β’, σελ. 831, Χρυσόγονου, όπως ανωτ. σελ. 482/483, αλλά και επιχ. από διατύπωση ΕΣΔΑ

11

⁵⁷ επιχ. από Σ. 11 παρ. 2, ισπαν. συντ. 21. παρ. 2 πρβλ. και σκεπτικό της [Brandenburg v. Ohio, 395 U.S. 444,447 \(1969\)](#)

⁵⁸ πρβλ. και BVerfGE 65, 315 (360) - Brokdorf

προστασία της ελευθερίας του συνέρχεσθαι, ακόμη κι αν ορισμένοι μεμονωμένοι διαδηλωτές ή μία μειοψηφία προκαλεί επεισόδια.⁵⁹ Το ίδιο, ασφαλώς, ισχύει και όταν η συνάθροιση διαταράσσεται ή παρεμποδίζεται βίαια από τρίτους.

2.3. Αντισυνάθροιση. Ιδιαίτερα προβληματική είναι η περίπτωση της αντισυνάθροισης ιδίως δε της αντιδιαδήλωσης. Ως τέτοια νοείται η δημόσια υπαίθρια συνάθροιση ή διαδήλωση που τελείται στον ίδιο τόπο και στον ίδιο χρόνο με άλλη με σκοπούς αντίθετους με αυτή και ιδίως για να εξωτερικεύσει αντίθετα φρονήματα ή μηνύματα ή να εκφράσει την αποδοκιμασία κατά εκείνης της πρώτης συνάθροισης. Υποστηρίζεται ότι η αντισυνάθροιση είναι εξ ορισμού μη ήσυχη.⁶⁰ Πράγματι η ιστορική εμπειρία έχει αποδείξει ότι οι αντισυναθροίσεις, ως συγκεντρώσεις “αντιφρονούντων”, μπορούν να λάβουν ιδιαίτερα επικίνδυνη τροπή για τη δημόσια ασφάλεια, κυρίως δε, για την σωματική ακεραιότητα και ζωή των συμμετεχόντων σε αμφοτέρως τις συναθροίσεις. Ιδιαίτερα στην Ελληνική ιστορία είναι συνυφασμένες με περιόδους πολιτικής αστάθειας και φθίνουσας συνταγματικής νομιμότητας.⁶¹ Συστηματικά, όμως, ορθότερο είναι ότι και οι αντισυναθροίσεις αποτελούν κατ’αρχήν κατά Σ. 11 προστατευόμενες συναθροίσεις. Η προϋπόθεση της ησυχίας δέον είναι να κρίνεται και για αυτές με βάση τις κατά περίπτωση ειδικές περιστάσεις και ως εκ τούτου να εκπίπτουν της συνταγματικής προστασίας μόνον όταν υφίσταται ασφαλής πρόγνωση ή βεβαιότητα ότι σκοπούν να υποκινήσουν ή να προκαλέσουν άμεσο σοβαρό κίνδυνο κατά προσώπων ή πραγμάτων.

2.4. Ειδικά ζητήματα

2.4.1. Σύμβολα και συμβολικές πράξεις. Υποστηρίζεται ότι μάσκες προσώπου, στολές και άλλα διακριτικά σήματα, που φέρουν οι συναθροιζόμενοι, δεν συμβιβάζονται με την έννοια της ήσυχης συνάθροισης αν είναι σύμβολα και διεγερτικά βίας.⁶² Το ίδιο πιστεύουμε ότι θα πρέπει να ισχύσει και για συμβολικές πράξεις π.χ. καταστροφή ή παραποίηση συμβόλου. Διευκρινιστικά θα πρέπει να

⁵⁹ πρβλ. Herzog, in: Maunz/Dürig, Kommentar zum Grundgesetz 1981, RdNr. 59 επ., 89 επ. zu Art. 8 GG, Hoffmann-Riem, Alternativkommentar zum Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, 1984, RdNr. 23. zu Art. 8, v. Münch, Grundgesetzkommentar, 2. Aufl, 1981, RdNr. 18 zu Art. 8, BVerfGE 65, 315 (361) - Brokdorf

⁶⁰ βλ. Δαγτόγλου, όπ.ανωτ., Β’, σελ. 831, Χρυσόγονου, όπ.ανωτ., σελ. 483

⁶¹ βλ. Πετρίδη Π., Δολοφονία Λαμπράκη, 1995, σελ. 168

⁶² βλ. Δαγτόγλου, όπ.ανωτ., Β’, σελ. 833

τονίσουμε ότι το εν λόγω σύμβολο θα πρέπει να χρησιμοποιείται κατά τρόπο που να κατείνει στην υποκίνηση ή παραγωγή βίας. Αντίθετα, αν το σύμβολο χρησιμοποιείται με σκοπό να εξωτερικεύσει ένα συγκεκριμένο μήνυμα ή γνώμη κατά τρόπο ώστε με μεγάλη πιθανότητα να γίνεται κατανοητό από αυτούς που το βλέπουν, πιστεύουμε ότι πρόκειται για άσκηση του κατά Σ. 14 παρ. 1 δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης⁶³, του οποίου πρωτίστως τη συλλογική άσκηση προστατεύει το κατά Σ. 11 δικαίωμα του συνέρχεσθαι. Θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι η προϋπόθεση της ησυχίας πληρούται εφόσον κατά τις περιστάσεις η κάλυψη του προσώπου ή η χρήση μάσκας είναι επιβεβλημένη εκ των πραγμάτων. Κατά συνέπεια δεν εκπίπτει της συνταγματικής προστασίας ο διαδηλωτής που καλύπτει το πρόσωπό του για να μετριάσει την επενέργεια των χημικών που χρησιμοποιούνται από τις αστυνομικές αρχές⁶⁴, ούτε και ο χαρακτήρας συλλήβδην της συνάθροισης μεταβάλλεται σε μη ήσυχος.

2.4.2. Διακοπή της κυκλοφορίας και παρακώλυση των συγκοινωνιών.

Υποστηρίζεται ότι δεν είναι ήσυχες οι συναθροίσεις που επιδιώκουν ή επιφέρουν σοβαρή παρακώλυση της συγκοινωνίας σε κεντρικές αρτηρίες της πόλεως ή απαγορεύουν την κυκλοφορία πεζών ή οχημάτων.⁶⁵ Σύμφωνα με την ανωτέρω ερμηνεία της προϋπόθεσης της ησυχίας ορθότερο είναι ότι και οι συναθροίσεις αυτές είναι κατ' αρχήν ήσυχες και προστατεύονται κατ' αρχήν από την διάταξη της Σ.11 παρ. 1.⁶⁶ Τυχόν περιορισμοί δύναται να επιβληθούν δυνάμει της παρ. 2 του ιδίου άρθρου και πάντα με γνώμονα την αρχή της αναλογικότητας. Αντίθετα η ανέγερση οδοφραγμάτων ή η άλλων παραπετασμάτων μπορεί να θεωρηθεί κατά τις περιστάσεις βίαιη πράξη. Ως προς αυτή ισχύουν τα υπό ανωτ. 2.2 εκτιθέμενα.

2.4.3. Λοιπές περιπτώσεις. Υποστηρίζεται ότι δεν είναι ήσυχη η συνάθροιση που επιδιώκει την ματαίωση ή παρεμπόδιση της λειτουργίας ή τον εκφοβισμό κρατικών ή άλλων δημοσίων οργάνων ή ενός πολιτικού κόμματος ή συνδικάτου ή συματείου ή

⁶³ πρβλ. και σκεπτικό ιδίως [Spence v. Washington \(1974\) 418 U.S. 410/411](#) και [Texas v. Johnson \(1989\) 491 U.S. 404,405,409](#), αλλά και [Tinker v. Des Moines Independent Community School Dist. \(1969\) 393 U.S. 503,505](#), [Schacht v. United States 398 U.S. 58 \(1970\)](#)

⁶⁴ επιχ. κυρίως από Σ. 2 παρ. 1

⁶⁵ βλ. Δαγτόγλου, όπως ανωτ., σελ. 833

⁶⁶ πρβλ. BVerfGE 92, 1 (7) – Sitzblockaden II, BVerfGE 104, 92 (99,100) – Sitzblockaden III

εκλογικής ή άλλης συναθροίσεως.⁶⁷ Και σε αυτή την περίπτωση κρίσιμο κριτήριο ως προς την προϋπόθεση της ησυχίας δεν είναι καθεαυτή η έκφραση της αντίθεσης αλλά το αν υφίσταται σοβαρός κίνδυνος κατά προσώπων ή πραγμάτων από βιαιοπραγίες των συναθροιζομένων.⁶⁸

2.5. *Συμπέρασμα.* Η προϋπόθεση της ησυχίας δέον είναι να κρίνεται μόνον επί τη βάση των κατά περίπτωση πραγματικών περιστατικών. Έτσι η εκ των προτέρων απαγόρευση συνάθροισης ως μη ήσυχης δεν πιστεύουμε ότι είναι συνταγματικά ανεκτή. Όπως εύγλωττα διαπιστώνει το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας, πρακτικά θα μπορούσε να απαγορευθεί κατ'αυτόν τον τρόπο οποιαδήποτε μαζική συνάθροιση αφού σχεδόν πάντα είναι δυνατό να προκύπτουν ενδείξεις για μη ειρηνικούς σκοπούς μέρους των συμμετεχόντων.⁶⁹

3. Η προϋπόθεση της άοπλης συνάθροισης

Ως προστατευόμενη στο Σ. 11 συνάθροιση νοείται η άοπλη συνάθροιση. Για την συστηματική θεώρηση της επιταγής του αόπλως βλ. *mutatis mutandis* τα υπό σημ. 2 αναφερόμενα.

3.1. *Έννοια.* Άοπλη είναι η συνάθροιση στην οποία οι συμμετέχοντες δεν φέρουν όπλα. Όπλα είναι κυρίως τα ειδικώς κατασκευασμένα για προσβολή της ζωής, υγείας και σωματικής ακεραιότητας αντικείμενα καθώς και άλλα τα οποία μπορούν να προκαλέσουν σωματική βλάβη ή φθορά πραγμάτων.⁷⁰ Ο χαρακτηρισμός ενός αντικειμένου ως όπλο πρέπει να κρίνεται με βάση τις κατά περίπτωση ειδικές περιστάσεις και με κριτήριο αν δύναται να προκαλέσει άμεσο κίνδυνο κατά προσώπων ή πραγμάτων. Αυτονόητο είναι ότι και οι κάτοχοι νόμιμης άδειας οπλοφορίας δεν επιτρέπεται να φέρουν όπλα όταν μετέχουν σε συνάθροιση.⁷¹

⁶⁷ βλ. Δαγτόγλου, *όπ. ανωτ.*, σελ. 833

⁶⁸ πρβλ. για παράσταση διαμαρτυρίας κατά κομματικής εκδήλωσης [BVerfG, 1 BvR 1726/01 vom 26.10.2004 Abs-Nr. 14](#) (BVerfGE 4, 154 - Karlplatz)

⁶⁹ BVerfGE 65, 315 (361)

⁷⁰ επιχ. από 11 Ν.Δ. 794/1974

⁷¹ βλ. και Τσίρη Π., Η συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος της συνάθροισης, 1988, σελ. 118

3.2. *Ένοπλη συνάθροιση*. Για την ένοπλη συνάθροιση ισχύουν *mutatis mutandis* τα υπό 2.2. περί της βίαιης εξέλιξης της συνάθροισης.

III. Περιεχόμενο του δικαιώματος στην ελευθερία του συνέρχεσθαι

2. Αμυντικό (αρνητικό) περιεχόμενο του δικαιώματος – Ελευθερία του συνέρχεσθαι

1.1. Θετική ελευθερία συνάθροισης. Ως τέτοια νοείται η ελευθερία οργάνωσης, διεξαγωγής, διεύθυνσης και συμμετοχής σε συνάθροιση χωρίς δυσμενείς συνέπειες.⁷² Η άσκηση της ελευθερίας αυτής δεν δύναται να υποβληθεί σε οποιαδήποτε άδεια⁷³, έγκριση⁷⁴, εγγυοδοσία ή άλλο προληπτικό μέτρο, ούτε, κατ' αρχήν, σε υποχρέωση αναγγελίας.⁷⁵ Αυτονόητο είναι ότι κατ' αρχήν αντίκειται στο Σύνταγμα οποιαδήποτε παρουσία αστυνομικής ή άλλης αρχής.

Στην θετική ελευθερία της συνάθροισης ανήκει και η ελευθερία καθορισμού του χρόνου, τόπου, είδους και σκοπού της συνάθροισης.⁷⁶ Όπως ήδη αναφέρθη το Ν.Δ. 794/1971 στο αρ. 4 παρ. 3 ορίζει ότι “ουδεμία δημόσια συνάθροισις επιτρέπεται να πραγματοποιηθή κατά τας ώρας της κοινής ησυχίας, ουδέ να παρατείνεται πέραν της 23ης ώρας”. Ανάλογους περιορισμούς της ελευθερίας καθορισμού του χρόνου της συνάθροισης επιβάλλει και η εκλογική νομοθεσία. Όσον αφορά τον τόπο το αρ. 6 παρ. 6 και το Β.Δ. 168/1972 καθορίζουν τους χώρους όπου απαγορεύονται η πραγματοποίηση δημοσίων υπαίθριων συναθροίσεων. Τέτοιου είδους εκ των προτέρων χωρικοί και χρονικοί περιορισμοί αποτελούν κατ' αρχήν περιστολή της αντίστοιχης ελευθερίας καθορισμού του χρόνου και τόπου της συνάθροισης. Η συνταγματικότητα αυτών, λοιπόν, θα κριθεί με βάση την οικεία συνταγματική διάταξη (Σ.11 παρ. 2). Ωστόσο στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ότι η άσκηση της ελευθερίας καθορισμού του τόπου της συνάθροισης δεν δύναται να υπερβαίνει τα όρια που το ίδιο το Σύνταγμα διαμορφώνει. Κατά συνέπεια δεν

⁷² βλ. Δαγτόγλου, όπ. ανωτ., σελ. 834

⁷³ βλ. ρητά γερμ. συντ. 8 παρ. 1

⁷⁴ βλ. ρητά ισπαν. συντ. 21 παρ. 1

⁷⁵ πρβλ. γερμ. συντ. 8 παρ. 1: “ohne Anmeldung”

⁷⁶ βλ. και Δαγτόγλου, ομοίως, Χρυσόγονου, όπ. ανωτ., σελ. 480/481

συμβιβάζεται κατ' αρχήν με το Σύνταγμα η είσοδος, παραμονή ή διέλευση συνάθροισης π.χ. από ιδιόκτητο ακίνητο χωρίς την άδεια του ιδιοκτήτη.⁷⁷

1.2.Αρνητική ελευθερία συνάθροισης. Στο αποθετικό περιεχόμενο του δικαιώματος στην ελευθερία της συνάθροισης ανήκει και αρνητική ελευθερία συνάθροισης με την έννοια ουδείς μπορεί να εξαναγκαστεί αμέσως ή εμμέσως να οργανώσει ή να διεξάγει ή να διευθύνει συνάθροιση ή να συμμετέχει ή να παραμείνει σε αυτή.

2.Θετικό περιεχόμενο του δικαιώματος – Το δικαίωμα στην ελευθερία των συναθροίσεων

Όπως προελέχθη η προστασία των συνταγματικών δικαιωμάτων θα ήταν ατελής δίχως τη θεσμική κατοχύρωση της αρχής της επικουρικότητας και του απολύτου χαρακτήρα τους. Κατά συνέπεια θετικό περιεχόμενο του δικαιώματος στην ελευθερία της συνάθροισης αποτελεί η υποχρέωση των αρχών να εξασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή του καθώς και να προστατεύουν την συνάθροιση από τρίτους που τη διαταράσσουν.⁷⁸ Κατά περίπτωση από την υποχρέωση αυτή μπορεί να απορρέουν ποικίλες επιμέρους υποχρεώσεις π.χ. υποχρέωση διευθέτησης της κυκλοφορίας, προστασία της συνάθροισης από τους βιαιοπραγούντες διαδηλωτές⁷⁹ ή τρίτους αντισυναθροιζομένους⁸⁰ κ.ο.κ. Μη συμμόρφωση της διοίκησης στην ως άνω υποχρέωσή της δύναται να θεμελιώσει αστική ευθύνη του Δημοσίου κατ' άρθρο ΕισΝΑΚ 105.

III. Φορείς

1.Γενικά. Νοητή είναι μόνο η συνάθροιση φυσικών προσώπων. Διοργανωτής

⁷⁷ επιχ. από Σ. 17 παρ. 1

⁷⁸ επιχ. από συνδ. Σ. 11 παρ.1, Σ 25 παρ. 1 εδ' β' και γ', πρβλ. και αποφ. ΕΔΔΑ Djavit An κατά Τουρκίας, §57 (2003-III), Oya Ataman κατά Τουρκίας, §35(2006-II), Nurettin Aldemir κατά Τουρκίας, §40,41 (2007-II), Baszkowski et al. κατά Πολωνίας, §64 (2007-IV)

⁷⁹ πρβλ. BVerfGE 65, 315 (327)

⁸⁰ βλ. και Δημητρώπουλου Α., Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου III, Θ' έκδοση, 2001, σελ. 1065-1066, Παπαϊωάννου Ζ., Περιεχόμενο και όρια της αστυνομικής εξουσίας – Η λειτουργική αρμοδιότητα του αστυνομικού προσωπικού της Ελληνικής Αστυνομίας, 2004, σελ. 215

της συνάθροισης όμως μπορεί να είναι τόσο φυσικό όσο και νομικό πρόσωπο.⁸¹ Επομένως, φορέας του δικαιώματος με την έννοια της ελευθερίας οργάνωσης, διεξαγωγής και διεύθυνσης συναθροίσεως μπορεί να είναι και νομικό πρόσωπο καθώς και ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα.⁸² Κατά συνέπεια, το νομικό πρόσωπο ή η ένωση προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα έχουν έννομο συμφέρον στην πραγματοποίηση της συνάθροισης και κατά συνέπεια παραδεκτός μπορούν να ασκήσουν το αντίστοιχο ένδικο βοήθημα.⁸³

2. Ημεδαποί – Αλλοδαποί και ανιθαγενείς. Το Σύνταγμα στην διάταξη του άρθρου 11 εγγυάται το δικαίωμα στην ελευθερία της συνάθροισης μόνο για τους Έλληνες. Κατά συνέπεια, αλλοδαποί και ανιθαγενείς εκφεύγουν κατ' αρχήν της συνταγματικής προστασίας της Σ. 11. Ωστόσο όπως προελέχθη η Ελλάς με το Ν.Δ. 53/1974 κύρωσε την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου που δυνάμει του Σ. 28 παρ. 1 υπερισχύει έναντι κάθε αντίθετης διάταξης νόμου. Δυνάμει της ΕΣΔΑ 1 η Ελλάς αναγνωρίζει σε όλα τα υπαγόμενα στην δικαιοδοσία της πρόσωπα τα δικαιώματα που καθορίζονται στο πρώτο μέρος της ΕΣΔΑ. Όπως δε ανεφέρθη προηγουμένως στο ΕΣΔΑ 11 αναγνωρίζεται το δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι. Κατά δε την διάταξη του ΕΣΔΑ 16 η αναγνώριση του δικαιώματος του ΕΣΔΑ 11 δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι απαγορεύει την επιβολή περιορισμών στην πολιτική δραστηριότητα των ξένων. Έτσι κατ' αρχήν το δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι μπορεί να υποβληθεί από το νομοθέτη μόνο στους κατά ΕΣΔΑ 11 παρ.2 περιορισμούς εκτός αν πρόκειται για πολιτικές συναθροίσεις οι οποίες μπορεί να περιοριστούν ακόμη αυστηρότερα. Ωστόσο και αυτός ο περιορισμός της ΕΣΔΑ 16 δεν είναι απόλυτος. Κατά τη διάταξη του ΕΣΔΑ 18 οι επιτρεπόμενοι περιορισμοί των δικαιωμάτων και ελευθεριών που καθιερώνει η σύμβαση δεν δύναται να εφαρμοστούν παρά μόνο προς τους σκοπούς για τους οποίους καθιερώθηκαν. Κατά συνέπεια θα πρέπει να συμβιβάζονται με τους σκοπούς και τη λειτουργία ενός κράτους “αληθώς δημοκρατικού”.⁸⁴ Επομένως, περιορισμοί που στρέφονται κατά ορισμένης εθνικότητας, φυλής, ή ιθαγένειας ή είναι προδήλως αυθαίρετοι θα πρέπει να θεωρηθούν καταχρηστικοί. Το ίδιο ισχύει και για περιορισμούς που προσβάλλουν

⁸¹ πρβλ. αρ. 3 παρ. 1,2 Ν.Δ. 794/1971

⁸² πρβλ. και απόφαση Ευρ. Επιτροπής Δικ. Ανθρ. για το παραδεκτό της αίτησης Plattform “Ärzte für das Leben” κατά Αυστρίας (1985), D.R. 44, σελ. 72

⁸³ βλ. και Δαγτόγλου, όπ. ανωτ., σελ. 838

⁸⁴ επιχ. από προοίμιο ΕΣΔΑ πρβλ και απόφ. ΕΔΔΑ Baszckowski et al. κατά Πολωνίας, §61- 63 (2007-IV)

τον πυρήνα του δικαιώματος π.χ. γενική απαγόρευση της πολιτικής συνάθροισης αλλοδαπών. Η συμφωνία λοιπόν τυχόν περιορισμών με την ΕΣΔΑ δέον είναι να κρίνεται κατά περίπτωση.

Άλλωστε όπως ήδη ελέχθη το δικαίωμα στην ελευθερία της συνάθροισης συνίσταται στη συλλογική άσκηση άλλων συνταγματικών δικαιωμάτων. Επομένως τυχόν περιορισμοί θα πρέπει να εξετάζονται με γνώμονα και την προστασία των δικαιωμάτων αυτών.⁸⁵

Ιδιαίτερα προβληματική είναι η εφαρμογή της ΕΣΔΑ 16 στην περίπτωση των αλλοδαπών που φέρουν την ιθαγένεια της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁸⁶ από τη στιγμή, μάλιστα, που τους αναγνωρίζεται το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι⁸⁷ σε δημοτικές και κοινοτικές εκλογές καθώς και υπό προϋποθέσεις σε αυτές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στο κράτος κατοικίας του. Θα ήταν λογικά ασυνεπές, λοιπόν, στην περίπτωση αυτή να εφαρμόζεται η διάταξη του ΕΣΔΑ 16.

IV. Περιορισμοί του δικαιώματος στην ελευθερία του συνέρχεσθαι

Η συνταγματική προστασία των συναθροίσεων σύμφωνα με το Σ. 11 παρ. 1 είναι κατ' αρχήν ανεπιφύλακτη. Περιορισμοί μπορούν να επιβληθούν μόνο για τις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις και μόνον εφόσον είναι σύμφωνοι με τις κατά Σ. 11 παρ. 2 προϋποθέσεις. Ωστόσο ο νομοθέτης δύναται να προσδιορίσει το περιεχόμενο του δικαιώματος στην ελευθερία της συνάθροισης κατά τρόπο που να εξασφαλίζει την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκησή του.⁸⁸ Έτσι κατ' αρχήν δεν είναι αντισυνταγματικές οι διατάξεις που ρυθμίζουν όλες τις δημόσιες συναθροίσεις εφόσον προάγουν την απαρακώλυτη διεξαγωγή τους.

1. Κατά νομο προσδιορισμοί της άσκησης του δικαιώματος

1.1. Πρόεδρος της συνάθροισης. Σύμφωνα με τη διατύπωση του νόμου⁸⁹, ο διοργανωτής δημόσιας συνάθροισης είναι ο πρόεδρος της. Αν διοργανωτής είναι νομικό πρόσωπο ή ένωση προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα, πρόεδρος της

⁸⁵ κυρίως Σ. 2 παρ. 1, 5 παρ. 1, 10, 14, 23

⁸⁶ πρβλ. αρ. 17 ΣυνθΕΚ

⁸⁷ πρβλ. αρ. 19 ΣυνθΕΚ

⁸⁸ επιχ. από Σ. 25 παρ. 1 εδ. β'

⁸⁹ βλ. αρ. 3 παρ. 1 Ν.Δ. 794/1971

συνάθροισης θεωρείται ο πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου ή το ασκούν καθήκοντα προέδρου όργανο διοίκησης του νομικού προσώπου ή ένωσης ή ελλείψει αυτού ο στο έγγραφο της γνωστοποίησης οριζόμενος πρόεδρος. Ο πρόεδρος δύναται να διορίζει και οργανωτική επιτροπή της συνάθροισης.⁹⁰ Ο πρόεδρος, τα μέλη της οργανωτικής επιτροπής καθώς και τυχόν ομιλητές της συνάθροισης υπέχουν τις κατά νόμο υποχρεώσεις και ευθύνες.⁹¹

Εκ πρώτης όψεως η διάταξη δεν φαίνεται να αντίκειται στο πνεύμα της συνταγματικής προστασίας.⁹² Η ύπαρξη ενός ή περισσότερων προσώπων με τα οποία οι αρχές δύναται να επικοινωνούν και να συνεννοούνται τόσο πριν όσο και κατά τη διεξαγωγή της δημόσιας συνάθροισης κατ' αρχήν φαίνεται περισσότερο να διευκολύνει παρά να περιορίζει την άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία συναθροίσεων. Ωστόσο, πρέπει να θεωρήσουμε ότι η αδέσποτη δημόσια συνάθροιση δεν εκπίπτει της συνταγματικής προστασίας αν αυτή είναι αυθόρμητη. Επίσης κατά τις περιστάσεις είναι δυνατό να μην υφίσταται πραγματικός διοργανωτής της συνάθροισης, αλλά πρόσωπα τα οποία έρχονται απλώς σε επαφή με τις αρχές και τα οποία τύποις προεδρεύουν της συνάθροισης. Αυτό συμβαίνει, ιδίως, σε μαζικές διαδηλώσεις στις οποίες προσέρχονται συχνά αυθορμήτως διαδηλωτές καθώς και ομάδες διαδηλωτών. Στην περίπτωση αυτή δεν είναι ορθό να θεωρήσουμε ότι ο πρόεδρος και οι παρ' αυτό υπέχουν ευθύνη για τις πράξεις των ομάδων αυτών.⁹³

1.2. Υποχρέωση αναγγελίας. Ο νόμος επιβάλλει την έγγραφη γνωστοποίηση των δημοσίων συναθροίσεων στις αρχές τουλάχιστον 48 ώρες πριν την πραγματοποίησή τους⁹⁴, προβλέπει δε την μη συμμόρφωση στην υποχρέωση αυτή ως λόγο διάλυσης της δημόσιας συνάθροισης.⁹⁵ Σκοπός της αναγγελίας είναι η ενημέρωση των αρχών προς το σκοπό της διευκόλυνσης της διεξαγωγής της συνάθροισης με την λήψη των αντίστοιχων μέτρων, λ.χ. διευθέτηση της κυκλοφορίας, καθώς και της διαφύλαξης των συμφερόντων τρίτων μη συμμετεχόντων στην συνάθροιση. Επομένως, δεν είναι συνταγματικά ανεκτή η

⁹⁰ βλ. αρ. 3 παρ. 2 Ν.Δ. 794/1971

⁹¹ βλ. αρ. 3 παρ. 3 Ν.Δ. 794/1971

⁹² εκτός βέβαια από την διάταξη του αρ. 2 Ν.Δ. 794/1971 της οποίας η συνταγματικότητα αμφισβητείται

⁹³ πρβλ. BVerfGE 65, 315 (327)

⁹⁴ βλ. αρ. 3 παρ. 4,5 Ν.Δ. 794/1971

⁹⁵ βλ. αρ. 7 παρ. 1 περ. β' Ν.Δ. 794/1971

επιβολή της υποχρέωσης αυτής για δημόσιες συναθροίσεις σε κλειστό χώρο αφού απαγορεύεται κατ'αρχήν η παρουσία της αρχής σε αυτές.

Από την υποχρέωση αυτή εκφεύγουν κατά την κρατούσα και ορθότερη άποψη οι λεγόμενες αυθόρμητες συναθροίσεις (*Spontanversammlungen*).⁹⁶ Ως τέτοια νοείται η συνάθροιση που γεννάται στιγμιαίως εξ αφορμής επίκαιρου γεγονότος (*momentan aus aktuellem Anlass*) χωρίς διοργανωτή π.χ. πανηγυρισμοί φιλάθλων στους δρόμους για την κατάκτηση τροπαίου. Αυτές, λοιπόν, δεν εμπίπτουν στο ρυθμιστικό πεδίο του Ν.Δ. 794/1971 κατά το μέτρο που η τήρηση των κατά νόμο όρων θα καθιστούσε αδύνατη την επίτευξη του επιδιωκόμενου με την αυθόρμητη συνάθροιση σκοπού.

Από την υποχρέωση αυτή εκφεύγουν μερικώς και οι λεγόμενες επείγουσες ή εσπευσμένες συναθροίσεις (*Eilversammlungen*), ήτοι αυτές που έχουν μεν προσχεδιαστεί και έχουν έναν διοργανωτή, δεν είναι όμως δυνατή η τήρηση της προθεσμίας αναγγελίας χωρίς να διακινδυνεύσει ο επιδιωκόμενος με τη συνάθροιση σκοπός.⁹⁷ Σύμφωνα με το Σύνταγμα ερμηνεία της διάταξης επιβάλλει σύντμηση της προθεσμίας αναγγελίας, ώστε αυτή να διαρκεί όσο είναι αναγκαίο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού.

1.3.Συμπέρασμα. Οι εν λόγω νομοθετικοί προσδιορισμοί του δικαιώματος, λοιπόν, θα πρέπει να εξετάζονται με βάση τις κατά περίπτωση ειδικές περιστάσεις και με γνώμονα την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία του συνέρχεσθαι. Άλλωστε, η γνωστοποίηση των συναθροίσεων και η επικοινωνία των διοργανωτών με τις αρχές αποτελεί και πρόκριμα της άσκησης της θετικής πλευράς του δικαιώματος.

Ωστόσο, κατά την εφαρμογή τους, θα πρέπει να λαμβάνεται πάντα υπόψη ότι δικαιολογητική τους βάση αποτελεί η διευκόλυνση της άσκησης και όχι ο περιορισμός του περιεχομένου του δικαιώματος της ελευθερίας συναθροίσεων. Κατά συνέπεια, η διάλυση των συναθροίσεων λόγω μόνον της μη αναγγελίας ή της έλλειψης προέδρου δεν συμβιβάζεται με το Σύνταγμα.⁹⁸ Αντιθέτως, αυτή θα πρέπει

⁹⁶ πρβλ. Δαγτόγλου, όπ. ανωτ., σελ. 827,835, Herzog, όπ. ανωτ., RdNr. 48,82,95 zu Art. 8 GG, v. Münch, όπ. ανωτ., RdNr. 10 zu Art. 8 GG, Hoffmann-Riem, όπ. ανωτ., RdNr. 47 zu Art. 8 GG, BVerfGE 65, 315 (350) - Brokdorf, [BVerfG, 1 BvR 1726/01 vom 26.10.2004 Abs.-Nr. 16](#) (BVerfGK 4, 154 - Karlplatz), [BVerfG, 1 BvR 1090/06 vom 30.4.2007 Abs.-Nr. 13](#) (NVwZ 2007, 1180 - Projektwerkstatt Saasen)

⁹⁷ βλ. BVerfGE 85, 69 (75,76) - Eilversammlungen

⁹⁸ βλ. Τάχου, Δίκαιο της Δημόσιας Τάξης, 1990, σελ. 223 και Παπαϊωάννου, όπ. ανωτ., σελ. 227, πρβλ. αρ. 132 παρ. 1 Π.Δ. 141/1991 και αποφ. ΕΔΔΑ Nurettin Aldemir κατά Τουρκίας, §46 (2007-II)

να γίνεται πάντα κατά τις διατυπώσεις και εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις της Σ. 11 παρ. 2 και πάντα με βάση την αρχή της αναλογικότητας.

2.Ειδικοί περιορισμοί των συναθροίσεων

Το Σύνταγμα προβλέπει περιορισμούς μόνο για τις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις. Η αστυνομική νομοθεσία συγκεκριμενοποιεί την συνταγματική επιταγή οριοθετώντας κατ' αρχήν το νόημα της δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης. Συνάθροιση, κατά την έννοια του νόμου, είναι η συγκέντρωση πολλών ατόμων για τον ίδιο σκοπό, μετά από προηγούμενη συνεννόηση, για τη λήψη απόφασης και για κοινή ενέργεια.⁹⁹ Συγκέντρωση, αντιθέτως, θεωρείται η μάλλον συμπτωματική και χωρίς προηγούμενη συνεννόηση συρροή πολλών προσώπων στο ίδιο μέρος, για σκοπούς διαφορετικούς απ' αυτούς της συνάθροισης, όπως είναι η ψυχαγωγία, η παρακολούθηση θρησκευτικών τελετών ή αθλητικών εκδηλώσεων κ.λπ.¹⁰⁰ Ιδιωτικές είναι οι συναθροίσεις που γίνονται σε κλειστό χώρο και στις οποίες μπορούν να προσέρχονται μόνο ατομικά προσκαλούμενα πρόσωπα. Αντίθετα, δημόσιες είναι οι συναθροίσεις στις οποίες μπορεί να συμμετέχει ελεύθερα οποιοσδήποτε ή στις οποίες καλούνται να συμμετέχουν ορισμένες κατηγορίες προσώπων, χωρίς να προσκαλούνται ατομικά. Αυτές διακρίνονται σε υπαίθριες, όταν γίνονται σε ανοικτό και μη περιτοιχισμένο χώρο και σε πραγματοποιούμενες σε κλειστό χώρο, όταν γίνονται σε οποιοδήποτε κλειστό ή απλώς περιτοιχισμένο χώρο, όπως είναι ένα κατάστημα ή ένα περιφραγμένο γήπεδο.¹⁰¹

Οι προαναφερθέντες προσδιορισμοί της έννοιας των δημοσίων υπαίθριων συναθροίσεων καθώς και η εξειδίκευση των κατά Σ. 11 παρ. 2 περιορισμών του δικαιώματος του συνέρχεσθαι από κανονιστικές πράξεις της διοίκησης δέον είναι να εξετάζονται με ιδιαίτερη περίσκεψη ιδίως λόγω της αμφισβητούμενης συνταγματικότητας του Ν.Δ. 794/1971 και πάντα λαμβάνοντας υπόψη τις διάταξεις του Σ. 43 παρ. 2 και 4 και Σ. 72 παρ. 1.

⁹⁹ βλ. αρ. 129 παρ. 1 Π.Δ. 141/1991

¹⁰⁰ βλ. αρ. 129 παρ. 2 Π.Δ. 141/1991

¹⁰¹ βλ. αρ. 129 παρ. 3 Π.Δ. 141/1991

2.1.Παρουσία της αστυνομίας. Η αστυνομία επιτρέπεται να παρίσταται μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις όπως προβλέπει η διάταξη του Σ. 11 παρ. 2 εδ. α'. Η αστυνομική νομοθεσία (αρ. 130 Π.Δ. 141/1991) ορίζει ειδικότερα τους όρους της αστυνομικής παράστασης καθώς και τα μέτρα που οι αρχές δύνανται να λάβουν.

2.1.1.Σε ιδιωτικές συναθροίσεις. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η αστυνομία δεν επιτρέπεται να παρίσταται στο χώρο ιδιωτικής συνάθροισης, αφού αυτό αντίκειται τόσο στην κατά Σ. 11 παρ. 1 προστασία των συναθροίσεων όσο και στο κατά Σ. 9 παρ. 1 εδ α' άσυλο της κατοικίας. Επομένως είσοδος της αστυνομικής αρχής στο χώρο της συνάθροισης επιτρέπεται μόνο κατόπιν αιτήματος των οργανωτών ή κατά τις διατυπώσεις του Σ. 9 παρ. 1 εδ. γ' και του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας για την έρευνα σε κατοικία.¹⁰²

Στην παρ. 1 του άρθρου 130 του Π.Δ. 141/1991 καθορίζονται οι όροι της παρουσίας της αστυνομίας έξω από το χώρο της ιδιωτικής συνάθροισης. Κατά τη διατύπωση του νόμου (στοιχ. β') αυτή επιτρέπεται στις "εξής κυρίως περιπτώσεις: (1) Όταν στη συνάθροιση πρόκειται να παραστούν προσωπικότητες ή κυβερνητικά πρόσωπα και υπάρχει ανάγκη λήψης μέτρων προστασίας τους. (2) Όταν δημιουργούνται προβλήματα τάξης ή κυκλοφορίας, για τη λήψη των αναγκαίων μέτρων. (3) Όταν υπάρχουν βάσιμες υπόνοιες ότι θα επιχειρηθεί από αντιφρονούντες διάλυση της συνάθροισης ή παράνομες πράξεις σε βάρος των προσώπων που θα συμμετέχουν σ' αυτή, για την προστασία της". Στο στοιχ. γ' τονίζεται ότι γενικά θα πρέπει να αποφεύγεται η παρουσία της ΕΛ.ΑΣ. ακόμη και έξω από το χώρο ιδιωτικής συνάθροισης, όταν υπάρχει κίνδυνος να θεωρηθεί ότι αποσκοπεί στην αστυνόμευσή της, εκτός αν συντρέχουν σοβαροί λόγοι να επιβάλλουν την παρουσία της ή το ζητήσουν οι οργανωτές της.

Κατ' αρχάς θα πρέπει να επισημανθεί ότι η αυξημένη τυπική ισχύς των συνταγματικών δικαιωμάτων καθώς και λόγοι ασφάλειας δικαίου επιβάλλουν την συσταλτική ερμηνεία της εν λόγω διάταξης. Έτσι η εν λόγω απαρίθμηση παρά την κυριολεκτική διατύπωσή της θα πρέπει να εκληφθεί ως περιοριστική. Παράλληλα, όπως ορθώς επισημαίνεται στο νόμο, η παρουσία της αστυνομίας έξω από το χώρο της ιδιωτικής συνάθροισης δεν θα πρέπει να κατατείνει ή να δημιουργεί την εντύπωση αστυνόμευσής της. Έτσι μέτρα τα οποία δυσχεραίνουν την πρόσβαση στη συνάθροιση ή σκοπούν ή δημιουργούν την εντύπωση ότι αποβλέπουν στην παρακολούθηση των συναθροιζομένων αντίκεινται τόσο σε αυτή τη διάταξη του

¹⁰² βλ. και τη σύμφωνη με το Σύνταγμα ρύθμιση του αρ.130 παρ. 1 στοιχ. α' Π.Δ. 141/1991

νόμου όσο και στο Σύνταγμα.¹⁰³ Δικαιολογητική βάση της αστυνομικής παρουσίας αποτελεί κατ' αρχήν το θετικό περιεχόμενο του δικαιώματος στην ελευθερία του συνέρχεσθαι. Άσκηση του δικαιώματος αυτού αποτελεί και η κλήση της αστυνομικής αρχής στον χώρο εκτός ή εντός της ιδιωτικής συνάθροισης.¹⁰⁴ Αυτονόητο είναι ότι η παρουσία της αστυνομικής αρχής θα πρέπει να δηλώνεται στους διοργανωτές της συνάθροισης καθώς και να είναι φανερή.

Παράλληλα, αυτονόητο είναι επίσης, ότι η παρουσία της αστυνομίας καθώς και τα μέτρα που θα λάβει δεν δύνανται να περιορίζουν δικαιώματα τρίτων π.χ. την ελευθερία κίνησης, την προστασία της προσωπικότητας κ.ο.κ..

2.1.2. Σε δημόσιες συναθροίσεις σε κλειστό χώρο. Η αστυνομική αρχή δεν επιτρέπεται να παρίσταται ούτε σε δημόσια συναθροίση σε κλειστό χώρο, εκτός αν κληθεί σε αυτή από τους διοργανωτές της συνάθροισης¹⁰⁵, οπότε όπως ήδη ελέχθη δεν πρόκειται για περιορισμό αλλά για άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία της συνάθροισης.

Ο νόμος προβλέπει υποχρέωση της αστυνομικής αρχής να παρίσταται έξω από τον κλειστό χώρο της συνάθροισης για τη λήψη των αναγκαίων μέτρων τάξης, ασφαλείας και τροχιάς και την προστασία της συνάθροισης και των προσώπων που μετέχουν σε αυτή από οποιαδήποτε προσβολή.¹⁰⁶ Όταν, μάλιστα, στον κλειστό χώρο της συνάθροισης λαμβάνει χώρα σοβαρή διατάραξη της τάξεως ή διαπράττονται αξιόποινες πράξεις η αστυνομία μπορεί να επεμβαίνει αυτεπαγγέλτως για να αποκαταστήσει την τάξη ή να συλλάβει τους δράστες.¹⁰⁷

Όπως ήδη ανεφέρθη η παρουσία της αστυνομίας έξω από το χώρο της συνάθροισης πρέπει να κατατείνει, άνευ ετέρου, στην ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος της ελευθερίας του συνέρχεσθαι. Κατά συνέπεια, μέτρα που σκοπούν να περιορίσουν την άσκηση του δικαιώματος αυτού δεν συμβιβάζονται με τη συνταγματική προστασία. Έτσι μέτρα που παρεμποδίζουν ή δυσχεραίνουν υπέρμετρα την πρόσβαση στη συνάθροιση καθώς και μέτρα που σκοπούν ή δημιουργούν την εντύπωση ότι κατατείνουν στην αστυνόμευση της

¹⁰³ πρβλ. και Απόφαση Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα 58/2005

¹⁰⁴ καθώς και του δικαιώματος στην ασφάλεια επιχ. από Σ.2 παρ. 1, 25 παρ. 1 εδ β', βλ. και Παπαϊωάννου, όπ.ανωτ., σελ. 265

επ.

¹⁰⁵ βλ. και αρ. 130 παρ. 2 στοιχ. α' Π.Δ. 141/1991

¹⁰⁶ βλ. στο αρ. 130 παρ. 2 στοιχ. β' την εμφατική δήλωση του νομοθέτη: "όχι μόνο δικαιούται αλλά και υποχρεούται"

¹⁰⁷ βλ. αρ. 130 παρ. 2 στοιχ. γ'

συνάθροισης ή στην παρακολούθηση των συναθροιζομένων αντίκεινται κατ' αρχήν στο Σύνταγμα. Αντιθέτως, αυτά πρέπει να είναι τα απολύτως αναγκαία για τη διασφάλιση της εύρυθμης διεξαγωγής της συνάθροισης και της επίτευξης του επιδιωκόμενου με αυτή ειδικού σκοπού. Η παρουσία της αστυνομίας δέον είναι να γνωστοποιείται στους διοργανωτές καθώς και να είναι φανερή. Εντύπωση, πάντως, προκαλεί το γεγονός ότι η αστυνομική παράσταση έξω από τον κλειστό χώρο της δημόσιας συνάθροισης αποτελεί κατά το εν λόγω προεδρικό διάταγμα δέσμια αρμοδιότητα της ΕΛ.ΑΣ., ενώ κατά τη διατύπωση του νόμου η αρμοδιότητα παραστάσεως της αστυνομίας σε δημόσιες συναθροίσεις ασκείται κατά διακριτική ευχέρεια.¹⁰⁸

Ιδιαίτερα προβληματική είναι η διάταξη που προβλέπει την δυνατότητα αυτεπάγγελτης αστυνομικής επέμβασης όταν στον κλειστό χώρο της συνάθροισης λαμβάνει χώρα σοβαρή διατάραξη της τάξης ή διαπράττονται αξιόποινες πράξεις. Κατ' αρχήν η παρουσία της αστυνομικής αρχής στον κλειστό χώρο της συνάθροισης είναι επιτρεπτή μόνον κατόπιν κλήσης της από τους διοργανωτές. Πιστεύουμε ότι συνταγματικά ορθό είναι ότι μόνο στην περίπτωση που η συνάθροιση έχει απωλέσει τον ήσυχο χαρακτήρα της, με την έννοια ότι διαπράττονται αξιόποινες πράξεις που προκαλούν σοβαρό κίνδυνο κατά προσώπων ή πραγμάτων και ο διοργανωτής υποκινεί ή έστω αποδέχεται την εξέλιξη αυτή, είναι δυνατή η αυτεπάγγελτη επέμβαση της αστυνομίας.¹⁰⁹ Αυτονόητο είναι ότι η αστυνομική επέμβαση υπόκειται στην βασική αρχή του αστυνομικού δικαίου ήτοι αυτή της αναλογικότητας.

2.1.3. Σε δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις. Κατά τη ρητή πρόβλεψη του Συντάγματος η αστυνομία δύναται να παρίσταται μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις. Η παράσταση αυτή σκοπεί στη λήψη των αναγκαίων μέτρων τάξης, ασφαλείας και τροχιάς για την προστασία της συνάθροισης και των συναθροιζομένων από οποιαδήποτε προσβολή, την ανεμπόδιστη άσκηση του συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα, την πρόληψη εκτροπής των συναθροιζομένων σε παράνομες πράξεις και την αποτροπή διατάραξης της κοινωνικοοικονομικής ζωής, στο βαθμό που αυτή δεν είναι αναγκαία για την πραγματοποίηση της συνάθροισης.¹¹⁰

¹⁰⁸ βλ. και Σ. 11 παρ. 2 και αρ. 4 παρ. 1 Ν.Δ. 794/1971

¹⁰⁹ για την προϋπόθεση της ησυχίας βλ. ανωτ. υπό Π. 2.

¹¹⁰ βλ. αρ. 130 παρ. 3 Π.Δ. 141/1991

Επομένως, κατ'αρχήν, δικαιολογητική βάση της αστυνομικής παράστασης κατά τις υπαίθριες δημόσιες συναθροίσεις είναι η ίδια η προστασία του δικαιώματος στην ελευθερία της συνάθροισης. Κατά συνέπεια, αυτή δεν πρέπει να παρεμποδίζει ή να δυσχεραίνει υπέρμετρα την άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία του συνέρχεσθαι. Έτσι δεν συμβιβάζεται με την συνταγματική προστασία οποιοδήποτε μέτρο που αποσκοπεί ή δύναται να προκαλέσει τον εκφοβισμό των συναθροιζομένων, όπως η καταγραφή δραστηριότητας με οπτικοακουστικά ή άλλα μέσα, η καταγραφή πληροφοριών¹¹¹ και η διενέργεια καταχρηστικών ελέγχων, ιδίως εξακρίβωσης των στοιχείων ταυτότητας καθώς και σωματικών ερευνών, ή να παρεμποδίσει ή να δυσχεράνει υπέρμετρα την πρόσβαση στον τόπο της συνάθροισης. Οι αρχές οφείλουν να συνεισφέρουν στη δημιουργία ενός κλίματος συνεργασίας, φιλικού για τη συνάθροιση, ιδίως όταν πρόκειται για μαζικές διαδηλώσεις.¹¹² Κατά συνέπεια, η παρουσία της αρχής δέον να είναι διακριτική και τα αστυνομικά όργανα να μην προκαλούν τους συναθροιζομένους λαμβάνοντας υπόψη και το καθήκον ειδικής νομιμοφροσύνης αυτών.¹¹³ Στο πλαίσιο αυτού του κλίματος, μάλιστα, η αστυνομική παρουσία πρέπει να γνωστοποιείται στους διοργανωτές και δεν είναι ανεκτή η παρουσία οργάνων με πολιτική περιβολή.¹¹⁴ Κάτι τέτοιο, άλλωστε, αντιβαίνει σε γενικές αρχές του διοικητικού δικαίου όπως η αρχή της χρηστής διοίκησης και η αρχή της διαφάνειας της διοικητικής δράσης.

Παράλληλα, η αστυνομική παράσταση σκοπεί στη διατήρηση της δημόσιας ασφάλειας και την αποτροπή σοβαρής διατάραξης της κοινωνικοοικονομικής ζωής. Επομένως, κάθε μέτρο της αστυνομικής αρχής που περιορίζει το δικαίωμα στην ελευθερία του συνέρχεσθαι θα πρέπει να είναι αναγκαίο, πρόσφορο καθώς και εύλογο για την επίτευξη του σκοπού αυτού. Κατά συνέπεια, δεν συμβιβάζεται με το Σύνταγμα η παρουσία ιδιαίτερα μεγάλης σε αριθμό δύναμης σε σχετικά μικρή συνάθροιση ούτε η παρουσία πάνοπλων αστυνομικών οργάνων που δεν δικαιολογείται από τις περιστάσεις.

Η αστυνομική παρουσία καθώς και τα εξ αυτής ληφθέντα μέτρα πριν ή κατά τη διεξαγωγή δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης θα πρέπει να εξετάζονται με βάση τα

¹¹¹ βλ. και Παπαϊωάννου, όπ. ανωτ., σελ. 224, πρβλ. Αποφ.ΑΠΔΠΧ 58/2005, ΜονΠρωτΠατρ 2765/2005, αντίθετα όμως ΓνωδτΕισΑΠ 14/2007, και αρ. 3 παρ. 2 εδ. γ' Ν. 2472/1997 όπως αντικαταστάθηκε με το αρ. 8 παρ. 1 του Ν. 3625/2007

¹¹² πρβλ. BVerfGE 65, 315 (356)

¹¹³ βλ. Παπαϊωάννου, όπ. ανωτ., σελ. 504

¹¹⁴ βλ. Δημητρόπουλου, όπ. ανωτ., σελ. 1062, Δαγτόγλου, όπ. ανωτ., σελ. 843, αντίθ. όμως Παπαϊωάννου, όπ. ανωτ., σελ. 224

κρίσιμα πραγματικά περιστατικά και πάντα με γνώμονα την αρχή της αναλογικότητας.

2.1.4. Σε συγκεντρώσεις. Κατά την παρ. 4 του αρ. 130 του Π.Δ. 141/1991 η αστυνομία παρίσταται στις υπό την έννοια του ιδίου συγκεντρώσεις για τη λήψη των αναγκαίων μέτρων τάξης, ασφαλείας και τροχαίας, ανεξάρτητα αν αυτές γίνονται στο ύπαιθρο ή σε κλειστό χώρο.

Όπως ήδη ανεφέρθη (βλ. ανωτ. Π. 1.) για τις συγκεντρώσεις αυτές θα πρέπει να εξετάζεται ο κατά περίπτωση συνταγματικά προστατευόμενος ειδικός σκοπός. Κατά συνέπεια, δεν είναι κατ'αρχήν συνταγματικά ανεκτή η παρουσία αστυνομικών όργανων σε συγκεντρώσεις σε κλειστό χώρο χωρίς την προηγούμενη κλήση τους από τον διοργανωτή. Κάτι τέτοιο αντιβαίνει κατ'αρχήν στις οικείες διατάξεις που προστατεύουν τον ειδικό σκοπό (πρβλ. ιδίως Σ. 13 παρ. 1, 2, 16 παρ. 1). Εξαιρέση αποτελούν οι αθλητικές συναθροίσεις για τις οποίες ο νομοθέτης έχει συγκεκριμενοποιήσει το περιεχόμενο της Σ. 16 παρ. 9 κρατικής προστασίας του αθλητισμού παραχωρώντας την αρμοδιότητα για την τήρηση της τάξης κατά τη διάρκεια αθλητικής συνάντησης εντός και εκτός αγωνιστικών χώρων στις αστυνομικές αρχές.¹¹⁵

Για τις δημόσιες υπαίθριες συγκεντρώσεις (βλ. ειδικότερα ανωτ. Π. 1.), όπως ήδη ελέγχθη, εφαρμόζεται ως ειδικότερη η διάταξη του Σ. 11 παρ. 2.¹¹⁶ Ωστόσο θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ο κατά περίπτωση ειδικός σκοπός, η δε αστυνομική παρουσία να κατατείνει στην ανεμπόδιστη επίτευξή του. Έτσι λ.χ. η αστυνομική παρουσία δεν θα πρέπει να προκαλεί το ενδιάθετο φρόνημα προς το θείο με την έκθεση των όπλων σε εμφανές σημείο ή το ιδιαίτερο συναίσθημα της αιδούς της θρησκευτικής ομάδας με τυχόν απρεπείς συμπεριφορές ή ενδυμασία κ.ο.κ. Παράλληλα, ισχύουν όσα εξετέθησαν στην προηγούμενη (υπό IV.2.1.3.) παράγραφο.

2.2. Απαγόρευση της δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης.

Η διάταξη του Σ. 11 παρ. 2 εδ β' προβλέπει τις προϋποθέσεις και τους λόγους απαγόρευσης της υπαίθριας δημόσιας συνάθροισης, των οποίων τον προσδιορισμό

¹¹⁵ βλ. Ν. 2725/1999 αρ. 41 παρ. 4 και αρ. 105 Π.Δ. 141/1991 και ειδικότερα Μπαμπαλετάκη Γ., Αθλητικές Συναθροίσεις, Προπτυχιακή εργασία, [Δημ. 437](#), σελ. 9/10 (μη αυθεντική αρίθμηση) για τη συνταγματικότητα του περιορισμού του δικαιώματος του συνέρχεσθαι

¹¹⁶ βλ. και ΣτΕ 4635/77 (Τμ. Δ') – Μάρτυρες του Ιεχωβά, ΤοΣ 1978, σελ. 174 επ.

καταλείπει στον κοινό νομοθέτη. Όπως ορθά επισημαίνεται με τη διάταξη αυτή στην πραγματικότητα εισάγεται μερική αναστολή του πολιτικά σπουδαιότερου μέρους του συνταγματικού δικαιώματος.¹¹⁷ Σύμφωνα με την συνταγματική ρύθμιση είναι δυνατή η γενική ή ειδική απαγόρευση των δημοσίων υπαίθριων συναθροίσεων με αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής. Ελλείψει άλλου, ισχύων εκτελεστικού του Συντάγματος νόμος είναι το Ν.Δ. 794/1971 κατ'εξουσιοδότηση του οποίου¹¹⁸ εκδόθηκαν το Β.Δ. 168/1972 και 269/1972, το οποίο συμπληρώνεται από τα άρθρα 129-133 του Π.Δ. 141/1991. Όπως ήδη ανεφέρθη κατά την ερμηνεία του νομοθετικού καθεστώτος των συναθροίσεων δέον είναι να λαμβάνεται υπόψη τόσο το Σ. 72 παρ. 1 όσο και το Σ. 42 παρ. 2 και 4.

Θα πρέπει να σημειώσουμε σε αυτό το σημείο ότι από τη νομιμότητα της απαγόρευσης της συνάθροισης εξαρτάται ο άδικος χαρακτήρας και το αξιόποιο των πράξεων που τελέσθηκαν από τους συμμετέχοντες στη συνάθροιση.¹¹⁹

2.2.1. Η αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής. Κατ' αρχήν η απαγόρευση των δημοσίων υπαίθριων συναθροίσεων είναι δυνατή μόνο με αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής. Πρόκειται για διοικητική πράξη, που εκδίδεται κατά διακριτική ευχέρεια από τον Γενικό Αστυνομικό Διευθυντή ή τον Αστυνομικό Διευθυντή του νομού ως άσκηση αποκλειστικής αρμοδιότητας, περιέχουσα σαφώς καθοριζόμενη αιτιολογία, υπαγόμενη συνεπώς στον ακυρωτικό έλεγχο του Συμβουλίου της Επικρατείας.¹²⁰ Η απόφαση απαιτείται να είναι αιτιολογημένη, ήτοι να περιλαμβάνει σαφή στοιχεία που θεμελιώνουν τον κατά περίπτωση συνταγματικά προβλεπόμενο λόγο απαγόρευσης. Κατά την ορθότερη άποψη, πρέπει να μνημονεύεται η προσπάθεια χρήσης ηπιότερων μέτρων καθώς και ότι αυτή απέτυχε.¹²¹ Πρέπει να σημειωθεί ότι με τις ίδιες διατυπώσεις είναι δυνατό να υποβληθεί η πραγματοποίηση της συνάθροιση σε όρους.

Οι πράξεις, με την οποία απαγορεύονται γενικώς ή ειδικώς, σε ορισμένο, δηλαδή, τόπο, οι συναθροίσεις, αποτελούν κανονιστικές διοικητικές πράξεις. Αντίθετα, η πράξη με τις οποίες απαγορεύεται ή επιβάλλονται περιορισμοί ή όροι σε

¹¹⁷ βλ. και Δαγτόγλου, όπ. ανωτ., σελ. 844

¹¹⁸ βλ. στο αρ. 13 και 6 παρ. 3 Ν.Δ. 794/1971, ΜονΠλημμΑθ 13005/76, ΤοΣ 1977, σελ 178 επ.

¹¹⁹ βλ. Δημητρόπουλου, όπ. ανωτ., σελ 128

¹²⁰ βλ. αρ. 131 παρ. 1 Π.Δ. 141/1991,

¹²¹ βλ. Παπαϊωάννου, όπ. ανωτ., σελ. 226, ΒVerfGE 65, 315 (353), ΑΠ 782/1979, ΠΧρ 1979, σελ. 873, αλλά και 6 παρ. 3 Ν.Δ. 794/1971

συγκεκριμένη συνάθροιση πιστεύουμε ότι ανήκει στις ατομικές διοικητικές πράξεις γενικού περιεχομένου.¹²²

Η απόφαση περί απαγορεύσεως πρέπει να κοινοποιείται στον πρόεδρο ή στο διοργανωτή της συνάθροισης οκτώ τουλάχιστον ώρες πριν τη συνάθροιση για σύμφωνα με το νόμο αναγγελθείσες συναθροίσεις. Για εσπευσμένες συναθροίσεις η κοινοποίηση αρκεί να γίνει εντός ευλόγου χρόνου από την αναγγελία και πάντως πριν αυτή ξεκινήσει.¹²³

2.2.2.Γενική απαγόρευση των δημοσίων υπαίθριων συναθροίσεων. Σύμφωνα με τη συνταγματική πρόβλεψη (Σ. 11 παρ. 2 εδ. β') η αστυνομική αρχή δύναται με αιτιολογημένη απόφασή της να απαγορεύει, γενικά, τις υπαίθριες συναθροίσεις αν εξαιτίας τους επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια. Πρόκειται, όπως προαναφέρθη, για μερική αναστολή του πολιτικά σπουδαιότερου μέρους του δικαιώματος στην ελευθερία του συνέρχεσθαι και ως εκ τούτου η εφαρμογή του θα πρέπει να γίνεται με ιδιαίτερη περίσκεψη. Ωστόσο, κατά τις διατάξεις του αρ. 4 παρ. 1 και 4 του Ν.Δ. 794/1971 απαγορευτική πράξη της αστυνομικής αρχής ή πράξη με την οποία επιβάλλονται όροι για την πραγματοποίηση της συνάθροισης δύναται να εκδοθεί μόνο ενόψει γνωστοποιηθήσας δημόσιας υπαίθριας συνάθροισης. Συνεπώς το αρ. 131 παρ. 1 του Π.Δ. 141/1991, που ορίζει ότι από τις συναθροίσεις, μπορεί να απαγορεύονται προληπτικά, με αιτιολογημένη απόφαση του αρμόδιου Γενικού Αστυνομικού Διευθυντή ή Αστυνομικού Διευθυντή του νομού, μόνο οι υπαίθριες, γενικά, αν εξαιτίας τους επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια, θα πρέπει να ερμηνεύεται με βάση την παρέχουσα τη νομοθετική εξουσιοδότηση διάταξη.

Σύμφωνη με το Σύνταγμα και την ισχύουσα νομοθεσία ερμηνεία, επομένως, επιβάλλει ότι γνωστοποιηθήσα δημόσια υπαίθρια συνάθροιση δύναται να απαγορευτεί, γενικά, αν εξαιτίας της επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια. Κατά συνέπεια, γενικός λόγος απαγόρευσης δημόσιας υπαίθριας συναθροίσεως αποτελεί η ύπαρξη σοβαρού κινδύνου για τη δημόσια ασφάλεια. Ο κίνδυνος πρέπει να είναι σοβαρός και άμεσος και να απειλεί τη ζωή, σωματική ακεραιότητα, υγεία ή την ιδιοκτησία τρίτων ή των συναθροιζομένων να θεμελιώνεται δε επί τη βάση αποδεδειγμένων πραγματικών περιστατικών. Κρίσιμο κριτήριο

¹²² βλ. Συλλογικό, Διοικητικό Δίκαιο/Σιούτη Γλ., 2004, σελ. 191/192, 193/194

¹²³ βλ. και Δαγτόγλου, όπ. ανωτ., σελ. 848

αποτελεί η αρχή της αναλογικότητας. Η απαγόρευση της συνάθροισης μπορεί να επιβληθεί μόνον ως *ultima ratio*¹²⁴, ήτοι ο κίνδυνος να είναι άλλως αναπότρεπτος. Με βάση την αρχή της αναλογικότητας και πάντα υπό την τυπική προϋπόθεση της αιτιολογημένης απόφασης μπορεί να επιβληθούν όροι για την πραγματοποίηση της υπαίθριας συνάθροισης π.χ. μεταβολή του τόπου ή του χρόνου της συνάθροισης¹²⁵. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι δεν αποτελεί βάσιμο λόγο απαγόρευσης της συνάθροισης, ιδίως μαζικής διαδήλωσης, η πιθανολόγηση διάπραξης εγκληματικών ενεργειών εκ μέρους μικρής ομάδας ή μειοψηφίας που στηρίζεται απλώς στην προηγούμενη εμπειρία της αρχής αλλά απαιτείται ασφαλής πρόγνωση επί τη βάση επαρκών αποδείξεων που να θεμελιώνουν τόσο τον άμεσο και σοβαρό κίνδυνο όσο και το άλλως αναπότρεπτο αυτού.¹²⁶

2.2.3.Ειδική απαγόρευση των δημοσίων υπαίθριων συναθροίσεων. Στην αυτή συνταγματική διάταξη (Σ. 11 παρ. 2 εδ. β') και στην αστυνομική νομοθεσία¹²⁷ προβλέπεται ότι η αστυνομική αρχή δύναται να απαγορεύει με αιτιολογημένη της απόφαση τις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις, σε ορισμένη περιοχή, αν απειλείται σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής. Στη προαναφερόμενη διάταξη του Ν.Δ. 794/1971 ορίζεται ότι γνωστοποιηθείσα δημόσια συνάθροιση δύναται να απαγορευθεί υπό τις αυτές προϋποθέσεις αν από την πραγματοποίησή της επίκειται κίνδυνος για τη δημόσια τάξη. Σύμφωνη με το Σύνταγμα επιβάλλει ότι γνωστοποιηθήσα δημόσια υπαίθρια συνάθροιση δύναται να απαγορευτεί μόνον όταν ο επαπειλούμενος κίνδυνος για τη δημόσια τάξη συνίσταται σε σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής σε ορισμένο τόπο.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η σημαντικότερη μορφή υπαίθριων δημοσίων συναθροίσεων, ήτοι οι διαδηλώσεις και οι πορείες, εκ της φύσεώς τους σκοπούν σε μία κάποια διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής ως μέσο άσκησης πολιτικής και κοινωνικής πίεσης. Επομένως, η απαγόρευση των συναθροίσεων για το λόγο αυτό θα πρέπει να γίνεται δεκτή κατόπιν ιδιαίτερης περίσκεψης, επί τη βάση εξαιρετικών περιστάσεων, ειδικών για κάθε περίπτωση, που δικαιολογούν την

¹²⁴ πρβλ. BVerfGE 65, 315 (331)

¹²⁵ βλ. και αρ. 6 παρ. 4 Ν.Δ. 794/1971

¹²⁶ πρβλ. BVerfGE 65, 315 (331)

¹²⁷ αρ. 131 παρ. 1 Π.Δ. 141/1991

απαγόρευση για τον συγκεκριμένο τόπο και χρόνο¹²⁸, και οπωσδήποτε με κριτήριο την αρχή της αναλογικότητας.

2.2.4.Απαγόρευση συγκεντρώσεων. Σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία η απαγόρευση των συγκεντρώσεων ενεργείται κατά την ελεύθερη κρίση της αρχής.¹²⁹ Ωστόσο, όπως έχει ήδη εκτεθεί (βλ. ανωτ. II.1. αλλά και IV.2.1.4.), οι διατάξεις αυτές είναι αμφισβητούμενης συνταγματικότητας.

3.Η διάλυση της μη προστατευόμενης συνάθροισης

3.1.Μη προστατευόμενες συναθροίσεις. Κατά τη σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία της ισχύουσας νομοθεσίας η ΕΛ.ΑΣ. επιτρέπεται να διαλύσει τις, μη προστατευόμενες στο Σύνταγμα, παράνομες συναθροίσεις.¹³⁰ Ως παράνομες νοούνται οι συναθροίσεις που έχουν νομίμως απαγορευθεί καθώς και οι δημόσιες συναθροίσεις, από τη στιγμή που παύουν να είναι ήσυχες και χωρίς όπλα και εκτρέπονται σε πράξεις κατά προσώπων ή πραγμάτων.

3.2.Όροι διάλυσης των συναθροίσεων. Η διαδικασία της διάλυσης των δημοσίων συναθροίσεων διέπεται από τον οικείο κανονισμό (Β.Δ. 269/1972). Αξίζει να σημειωθεί, ότι η διάλυση ενεργείται με την παρουσία εκπροσώπου της δικαστικής αρχής και πρέπει να κοινοποιηθεί στους συναθροιζομένους με πρόσφορο τρόπο. Αν παρά ταύτα οι συναθροιζόμενοι δεν απομακρυνθούν ο εκπρόσωπος της δικαστικής αρχής δύναται να διατάξει τη βίαιη διάλυση της συνάθροισης και τη χρήση όπλων. Αυτονόητο είναι ότι αυτή πρέπει να συμμορφώνεται στην αρχή της αναλογικότητας.

4.Περιορισμοί δυνάμει ειδικών κυριαρχικών σχέσεων. Φορείς του δικαιώματος στην ελευθερία της συνάθροισης είναι κατ' αρχήν και οι τελούντες σε ειδική κυριαρχική σχέση. Επομένως, δικαστικοί λειτουργοί καθώς και υπηρετούντες στις ένοπλες δυνάμεις και στα σώματα ασφαλείας μπορούν κατ' αρχήν να συμμετάσχουν

¹²⁸ βλ. και ΣτΕ 4635/77

¹²⁹ βλ. αρ. 1 παρ. 4 του Ν.Δ. 794/1971 και αρ. 131 παρ. 2 Π.Δ. 141/1991

¹³⁰ βλ. αρ. 7 Ν.Δ. 794/1971, παρ. 1 Β.Δ. 269/1972, αρ. 132 παρ. 1 Π.Δ. 141/1991

σε συνάθροιση εκτός αν πρόκειται για κομματική συνάθροιση ή αυτή η συμμετοχή στη συνάθροιση μπορεί να εκληφθεί ως οποιασδήποτε μορφής εκδήλωση υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος.¹³¹ Το ίδιο ισχύει και για τα πρόσωπα του εδ. β' του Σ. 29 παρ. 3 εκτός αν αυτή η συμμετοχή γίνεται κατά την άσκηση των καθηκόντων τους π.χ. ανάρτηση πανό κομματικού περιεχομένου από δημοτικούς υπαλλήλους κατά τη διάρκεια διαδήλωσης την ώρα της υπηρεσίας τους κατ' εντολή του προϊσταμένου τους. Για λοιπές ειδικές κυριαρχικές σχέσεις το δικαίωμα δέον είναι να προσαρμόζεται κατά τρόπο αναγκαίο, πρόσφορο και ανάλογο προς το οικείο θεσμικό περιβάλλον.

V. Επίκαιρο ζήτημα

1. Η καταγραφή της συνάθροισης με οπτικοακουστικά και άλλα μέσα.

Ιδιαίτερος προβληματισμός υφίσταται ως προς την καταγραφή της συνάθροισης με οπτικοακουστικά ή άλλα μέσα. Η συζήτηση ξεκινά με την υποβολή του υπ' αρ. πρωτ. ΑΠ 62/24-5-2005 εγγράφου του Αρχηγείου της ΕΛ.ΑΣ. προς την Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα στο οποίο περιλαμβάνεται, μεταξύ άλλων, αίτημα επέκτασης του σκοπού του κλειστού κυκλώματος τηλεόρασης, γνωστό και ως C4I, ώστε να κατάλαμβάνει και “την ειδική πρόληψη και εξιχνίαση σοβαρών αξιόποινων πράξεων, με αναφορά στη δυνατότητα χρήσης του συστήματος κατά τη διάρκεια συγκεντρώσεων ή συναθροίσεων”, καθώς και διεύρυνσης του αριθμού των χρηστών του. Το αίτημα αυτό απορρίφθηκε με την απόφαση 58/2005, χωρίς ωστόσο να γίνεται ιδιαίτερη μνεία στο άρθρο 11 του Συντάγματος. Το Αρχηγείο της ΕΛ.ΑΣ. επανέρχεται ορισμένους μήνες αργότερα και με το υπ.αριθ.πρωτ. 1029/8/7-α/2006 έγγραφό του υποβάλλει ερώτημα στον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου σε απάντηση του οποίου εκδίδεται η υπ' αριθμόν 14/30.10.2007 γνωμοδότησή του. Μεταξύ άλλων επισημαίνει: «Στην περίπτωση κατά την οποία κατά τη διάρκεια των διαδηλώσεων και πορειών τελούνται από μερίδα των συμμετεχόντων σ' αυτές εγκλήματα και μάλιστα με τη χρήση πολλές φορές όπλων, όπως είναι οι βόμβες μολότωφ, σφενδόνες κ.λ.π., τα αστυνομικά όργανα τα οποία παρίστανται, όπως έχουν εκ του Συντάγματος και εκ του Π.Δ. 141/1991 δικαίωμα και καθήκον, με σκοπό τη λήψη μέτρων τάξεως, ασφάλειας και τροχαίας,

¹³¹ συνδ. Σ. 11 παρ. 1 και Σ. 29 παρ. 3

για την ανεμπόδιστη άσκηση του συνταγματικώς κατοχυρωμένου ως άνω δικαιώματος, αλλά και την αποτροπή διαταράξεως της κοινωνικοοικονομικής ζωής πέραν του αναγκαίου για την πραγματοποίηση της συνάθροισης, έχουν καθήκον και ευθύνη να εντοπίζουν και να συλλαμβάνουν τους δράστες των αυτοφώρων εγκλημάτων (κακουργημάτων ή πλημμελημάτων), συγχρόνως δε να εξασφαλίζουν τα αποδεικτικά μέσα από τα οποία να βεβαιώνεται η έκνομη συμπεριφορά τους.[...] Τέτοια αποδεικτικά μέσα είναι, μεταξύ των άλλων, η καταγραφή της έκνομης δραστηριότητας, κατά το χρόνο εκδηλώσεώς της, με συσκευές ήχου ή εικόνας (μαγνητοσκόπηση, βιντεοσκόπηση, φωτογράφιση κ.λ.π.), ή αποτύπωση αυτής σε μαγνητοταινία, βιντεοταινία, κασέτα, φωτογραφία κ.λ.π. και η προσαγωγή και επίκληση των τελευταίων ενώπιον του δικαστηρίου». Στις 24.12.2007 η παρ. 2 του αρ. 3 του Ν.2472/1997 αντικαθίσταται με την παρ. 1 αρ. 8 του Ν. 3625/2007, το οποίο έχει ως εξής: «Οι διατάξεις του παρόντος νομου δεν εφαρμόζονται στην επεξεργασία προσωπικών δεδομένων η οποία πραγματοποιείται:[...]β) από τις δικαστικές - εισαγγελικές αρχές και τις υπηρεσίες που ενεργούν υπό την άμεση εποπτεία τους στο πλαίσιο της απονομής της δικαιοσύνης ή για την εξυπηρέτηση των αναγκών της λειτουργίας τους με σκοπό τη βεβαίωση εγκλημάτων, που τιμωρούνται ως κακουργήματα ή πλημμελήματα με δόλο και ιδίως εγκλημάτων κατά της ζωής,(...), κατά της ιδιοκτησίας,(...),επιβουλής της δημόσιας τάξης(...).Στις περιπτώσεις άσκησης από τους πολίτες του δικαιώματος του συνέρχεσθαι κατά το άρθρο 11 του Συντάγματος επιτρέπεται η απλή λειτουργία συσκευών καταγραφής ήχου ή εικόνας ή άλλων ειδικών τεχνικών μέσων, εφόσον, συντρέχουν οι προϋποθέσεις του επομένου εδαφίου. Η καταγραφή ήχου ή εικόνας με οποιασδήποτε τεχνικής μορφής συσκευές με σκοπό τη βεβαίωση τέλεσης των παραπάνω εγκλημάτων γίνεται μόνον κατόπιν εντολής εκπροσώπου της Εισαγγελικής αρχής και εφόσον επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια. Σκοπός της καταγραφής αυτής είναι μόνον η χρησιμοποίηση του υλικού ως αποδεικτικού στοιχείου ενώπιον οποιασδήποτε ανακριτικής, εισαγγελικής αρχής και δικαστηρίου. Η επεξεργασία κάθε άλλου υλικού που δεν είναι αναγκαίο προς εξυπηρέτηση του παραπάνω σκοπού για τη βεβαίωση των εγκλημάτων απαγορεύεται, το δε σχετικό υλικό καταστρέφεται με πράξη του αρμόδιου Εισαγγελέα.».

Όπως είναι προφανές το ζήτημα εκτείνεται κατά ένα μεγάλο μέρος πέραν του αντικειμένου της εργασίας αυτής. Στο πλαίσιο όμως της έρευνας αυτής θα ασχοληθούμε μόνο με τα σχετικά με την διάταξη του άρθρου 11 του Συντάγματος.

Η επίμαχη διάταξη, λοιπόν, προβλέπει την απλή λειτουργία συσκευών καταγραφής ήχου ή εικόνας ή άλλων ειδικών τεχνικών μέσων στις περιπτώσεις άσκησης από τους πολίτες του δικαιώματος του συνέρχεσθαι κατά το Σ. 11 προς το σκοπό της βεβαίωσης τέλεσης εγκλημάτων και μόνον κατόπιν εντολής εκπροσώπου

της εισαγγελικής αρχής και εφόσον επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια.

Προαναφέρθη ότι με την προστασία του Σ. 11 δεν συμβιβάζονται προληπτικά μέτρα που δεν προβλέπονται ειδικώς στο Σύνταγμα, καθώς και οποιαδήποτε κατασταλτικά μέτρα. Ειδικότερα, με την προστασία της Σ. 11 δεν συμβιβάζονται αστυνομικά μέτρα τα οποία σκοπούν ή δύνανται να εκφοβίσουν τους συναθροιζομένους. Ως συνέπεια τούτου, μάλιστα, είναι κρατούσα στη θεωρία η άποψη ότι αντίκειται στο Σύνταγμα η καταγραφή των συναθροίσεων με τεχνικά μέσα. Υποστηρίζεται ότι η απλή λειτουργία των ως άνω μέσων καταγραφής ισοδυναμεί με την ειδικώς προβλεπόμενη στο Σύνταγμα φυσική παρουσία των αστυνομικών οργάνων. Κάτι τέτοιο πιστεύουμε ότι δεν είναι ορθό. Όπως ήδη ελέχθη η αστυνομική παρουσία κατά σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία και σύμφωνα με γενικές αρχές του διοικητικού δικαίου πρέπει να είναι φανερή και να σκοπεύει άνευ ετέρου στην αποτελεσματική και ανεμπόδιστη άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία του συνέρχεσθαι και στην διαφύλαξη της δημόσιας ασφάλειας με γνώμονα δε την αρχή της αναλογικότητας. Η λειτουργία των συσκευών καταγραφής περισσότερο φαίνεται να παρεμποδίζει παρά να διευκολύνει την άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία του συνέρχεσθαι αφού εν τοις πράγμασι δημιουργεί στους συναθροιζόμενους ένα αίσθημα παρακολούθησης «κατά τρόπο αντιτιθέμενο σε βασικές αξιολογήσεις μίας δημοκρατικής εννόμου τάξεως»¹³². Ο συμμετέχων στη συνάθροιση δεν γνωρίζει αν και από ποιον επιτηρείται ή παρακολουθείται και, κυρίως, τι συνέπειες δύνανται αυτή η επιτήρηση να έχει, με αποτέλεσμα να προσβάλλεται ευθέως το αποθετικό περιεχόμενο του δικαιώματος.

Κατά συνέπεια, ως προς το εδ. β', γ' και δ' του στοιχ. β' της παρ. 2 του αρ. 3 του Ν.2472/1997 δέον είναι να επισημανθούν τα εξής. Οποιοσδήποτε περιορισμός του δικαιώματος του συνέρχεσθαι απορρέει και ερμηνεύεται σύμφωνα με τη διάταξη του Σ. 11 παρ. 2 και, κατα συνέπεια, δύνανται να αφορά μόνο δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις. Κατ' αρχήν η εύρυθμη διαξαγωγή της συνάθροισης καθώς και η δημόσια τάξη και ασφάλεια δέον είναι να εξασφαλίζεται με την κατά Σ. 11 παρ. 2 επιτρεπόμενη φυσική παρουσία των αστυνομικών οργάνων. Η χρήση οπτικοακουστικής καταγραφής με τεχνικά μέσα, κατά σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία, μπορεί να επιχειρείται κατ' αρχήν μόνον υπό τους όρους της διάλυσης της

¹³² βλ. και Απ.ΑΠΔΠΧ 58/2005 σελ. 7

συνάθροισης. Επομένως, εφόσον η συνάθροιση καταστεί παράνομη, ο εκπρόσωπος της εισαγγελικής αρχής δύναται να διατάξει τη χρήση τεχνικών μέσων καταγραφής εικόνας ή ήχου προς το σκοπό της χρήσης του αποκτηθέντος υλικού ως αποδεικτικού μέσου στο πλαίσιο δίκης.

Αμφισβητούμενης συνταγματικότητας θα ήταν η χρήση των εν λόγω μέσων σε περίπτωση που η συνάθροιση δεν έχει απωλέσει στο σύνολό της τον ήσυχο χαρακτήρα της και δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις διάλυσής της. Τούτο διότι η χρήση των εν λόγω μέσων περισσότερο προσιδιάζει στα μέτρα δικονομικού καταναγκασμού και όχι στους προσδιορισμούς του δικαιώματος στη συνάθροιση. Όμως έτσι θεωρούμενος ο περιορισμός αυτός για να είναι νόμιμος απαιτεί την ύπαρξη ειδικής κυριαρχικής σχέσης ήτοι της ποινικής. Σε αυτή την περίπτωση σύμφωνα με το Σύνταγμα ερμηνεία επιβάλλει ότι η καταγραφή δέον είναι να καταλαμβάνει μόνον εκείνους που εκφεύγουν της συνταγματικής προστασίας και όχι αυτό το γεγονός της συνάθροισης.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι και το μέτρο αυτό θα πρέπει να εξετάζεται πάντα με κριτήριο την αρχή της αναλογικότητας. Κατά συνέπεια, η καταγραφή δέον είναι να καταλαμβάνει μόνον εκείνους που εκφεύγουν της συνταγματικής προστασίας, να γίνεται δε με τα απολύτως αναγκαία και πρόσφορα προς το σκοπό αυτό μέσα. Με την αρχή αυτή δε δύσκολα συμβιβάζεται η χρήση του συστήματος C4I, ήτοι κάμερες τοποθετημένες σε στύλους 12 ή 8 μέτρων με μεγάλο οπτικό εύρος και μικρόφωνα τοποθετημένα σε στύλους 7 μ. (συσκευές καταγραφής εικόνας και ήχου) καθώς και ειδικού υπολογιστικού συστήματος εκτέλεσης αλγορίθμων επεξεργασίας εικόνας (TRAFICON – άλλων ειδικών τεχνικών μέσων).¹³³

VI. Συμπεράσματα – Απολογισμός

Στο πλαίσιο της εργασίας αυτής προσπαθήσαμε να περιγράψουμε το νομικό καθεστώς των συναθροίσεων στην Ελληνική έννομη τάξη και να αναδείξουμε την έννοια και το περιεχόμενο του δικαιώματος στην ελευθερία του συνέρχεσθαι όπως αυτές διαμορφώνονται στο Σύνταγμα και τις οικείες διατάξεις. Ακολουθήσαμε μία προσέγγιση περισσότερο διευκρινιστική, με την έννοια ότι επιχειρήσαμε μία συνθετική, και όχι αντιθετική, προσέγγιση που βασίζεται στο λογικά συνεπές της

¹³³ πρβλ. και Απ.ΑΠΔΠΧ 63/2004

έννομης τάξης στο οποίο δεν χωρούν αντινομίες και συγκρούσεις¹³⁴, δίνοντας ιδιαίτερη σημασία σε συλλογισμούς ελληνικών και ξένων δικαστηρίων. Παράλληλα προσπαθήσαμε να γίνει κατανοητή η πολυμορφία των συναθροίσεων και του ρόλου τους στην πολιτική, κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ζωή, καθώς επίσης και ο θεσμικός τους χαρακτήρας για τη συνταγματική τάξη, τη δημοκρατία και το αντιπροσωπευτικό σύστημα.

Τελευταία, είναι αναπόφευκτο να μην διαπιστώσει κανείς την αβεβαιότητα του δικαίου που υπάρχει στο χώρο των συναθροίσεων και να μην εκπλαγεί από την αδράνεια του δημοκρατικού νομοθέτη να ρυθμίσει την άσκηση του δικαιώματος αυτού, μολονότι οι συναθροίσεις αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του κοινωνικού και πολιτικού βίου.

¹³⁴ Dworkin R., “Is there really no answer in hard cases?”, A matter of principle σελ. 119 επ., Harvard University Press 1985

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΥΛΗΣ

Εισαγωγή: Ιστορική αναδρομή – Συνταγματική Πρόβλεψη – Διεθνή Κείμενα.

I. Συστηματική προσέγγιση του δικαιώματος στην ελευθερία του συνέρχεσθαι

→ status negativus, positivus, activus – συστηματοδομικές και επιστημολογικές βάσεις του δικαιώματος

→ Κατά γένος: Ελευθερία ομαδικής πνευματικής κίνησης / Δικαίωμα συλλογικής δράσης

II. Η έννοια της συνάθροισης/Πεδίο εφαρμογής της Σ. 11

1.1 Διάκριση Συνάθροισης – Συγκέντρωσης → differentia specifica: κοινός σκοπός

1.2 Διάκριση συναθροίσεων με βάση τον κοινό σκοπό → θρησκευτική, αθλητική, προς τον σκοπό θεαμάτων, συνδικαλιστική, σωματειακή, εταιρική, κομματική, διαλέξεις → Θεωρία συρροής

1.3 Διάκριση συναθροίσεων κατά Σ.11

→ Ιδιωτικές/Δημόσιες

Δημόσιες συναθροίσεις → Υπαίθριες/σε κλειστό χώρο – Διαδηλώσεις – Πορείες

2. Προϋπόθεση της ησυχίας → Έννοια

Η μη ήσυχη εξέλιξη της συνάθροισης – Αντισυναθροίσεις – Ειδικά ζητήματα

3. Προϋπόθεση του αόπλου

III. Περιεχόμενο του δικαιώματος

1. Αρνητικό (αποθετικό) → 1.1 Θετική ελευθερία συνάθροισης

→ 1.2 Αρνητική ελευθερία συνάθροισης

2. Θετικό → θετικές υποχρεώσεις του κράτους

IV. Φορείς → Φυσικά/νομικά πρόσωπα – Ημεδαποί/Αλλοδαποί και ανιθαγενείς – Κοινοτικοί

V. Περιορισμοί → προσδιορισμοί (αναγγελία, πρόεδρος) / ειδικοί περιορισμοί

→ Προϋπόθεση της αιτιολογημένης απόφασης, Απαγόρευση /Διάλυση της συνάθροισης

V. Ειδικό ζήτημα → Καταγραφή των συναθροίσεων με τεχνικά μέσα

VI. Συμπέρασμα → Μεθοδολογικές παρατηρήσεις – Η αδράνεια του δημοκρατικού νομοθέτη και η συνακόλουθη συνταγματική αβεβαιότητα

Framework of analysis

Assemblies

Introduction: Brief historical references – Constitutional provision in Greece –

International conventions

I. Systematic approach:

→negative, positive and active status – systemic and doctrinal bases of the right

→Classification according to genus proximum: “Collective freedom of expression”

– Right to collective action

II. The notion of assembly: 1. Distinction between assemblies and gatherings →
differentia specifica: common purpose

Further distinction of assemblies according to the common purpose → religious
assembly, assembly for recreational purposes, sport events, assemblies of unions or
political parties, lectures → composition of liberty interests implicated

11th section assemblies → private / public → public assemblies → indoors – outdoors

2. “Quiet” assemblies → Notion

Violent assembly – Counter assemblies – Case study

3. Armless assemblies

III. The right to freedom to assemble

1. Freedom to assemble (negative status) → “positive” aspect (freedom to assemble) /
“negative” aspect (freedom to not assemble)

2. Right to freedom to assemble (positive status) → positive obligations of the state

IV. Subject of the right → Natural / Legal persons – Differences according to
nationality/citizenship – EU citizenship

V. Restrictions → interferences (notification, “president” of the assembly) / special
restrictions provided by the constitution → “Habeas conventum”, Prohibition /

Dispersal of the assembly

VI. Case study → Surveillance of public assemblies

VII. Conclusions → methodological remarks – absence of post-dictatorship legislator
and the resulting constitutional uncertainty

Important note: Some alterations might have been conducted in order to adjust to concepts of common
law and to the anglo-american legal jargon.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

I. Ελληνόγλωσση

- Βλάχου, Γ., Κοινωνιολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, 1979 , σελ. 108 επ.
- Γεωργόπουλου Κων. Λ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, 9η εκδ., Αθήνα – Κομοτηνή 1998, σελ. 549 επ.
- Δαγτόγλου Π.Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Α', Β', 2η έκδοση, Αθήνα 2005, σελ. 67 – 74, 823 – 850
- Δημητρόπουλου Ανδρ. Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Τομ.Γ', Ημιτομ. Γ', Αθήνα 2005, σελ.134 - 136, 227 - 255
- Δημητρόπουλου Ανδρ. Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος, Τομ. ΙΙΙ Τευχ. ΙV, Θ'έκδοση, Αθήνα 2005
- Μπακόπουλου Γ., Το δικαίωμα του συνέρχεσθαι στο Ελληνικό, Γαλλικό και Αγγλικό δίκαιο, Αθήνα – Κομοτηνή 1995
- Παπαϊωάννου Ζ., Περιεχόμενο και όρια της αστυνομικής εξουσίας – Η λειτουργική αρμοδιότητα του αστυνομικού προσωπικού της Ελληνικής Αστυνομίας, Αθήνα 2004
- Πετρίδη Π., Δολοφονία Λαμπράκη, 1995
- Σαρίπολος Ν. Ν., Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου, Γ', 1923
- Σβώλος Αλ. / Βλαχος Γ, Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Β', 1955
- Συλλογικό, Διοικητικό Δίκαιο / Σιούτη Γλ., Αθήνα – Κομοτηνή, 2004
- Τάχου Α., Δίκαιο της δημόσιας τάξης, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1990
- Τσίρη Π., Η συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος της συνάθροισης, 1988
- Χρυσόγονου Κων., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 479 - 492

ΙΙ. Ξενόγλωσση

- Dicey A.V., Introduction to the study of the law of the constitution, 1885, 8η εκδ. 1915

- Dworkin R., “Is there really no answer in hard cases?”, A matter of principle σελ. 119 επ., Harvard University Press 1985
- Herzog R. in: Maunz/Dürig, Kommentar zum Grundgesetz, München 1981
- Hoffmann-Riem W., Alternativkommentar zum Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Neuwied 1984
- Jellinek G., System der öffentlichen Rechte, 1905, Mohr Verl., Tübingen 1919
- Jellinek G., Allgemeine Staatslehre, 3η εκδ. 7η ανατ. , 1959
- Macpherson C.B., The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke, Oxford, Oxford University Press, 1962
- Radbruch G., Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht, πρωτ. Süddeutsche Juristenzeitung, 1946, σελ.105-108, επανεκδ. Rechtphilosophie (Studienausgabe) hrsgg. v. Dreier/Paulson, 1999, σελ. 216
- v. Münch I., Grundgesetzkommentar, 2. Aufl, München 1981

III. Ηλεκτρονική βιβλιογραφία

- [Αδαμίδη Ο., Θρησκευτικές συναθροίσεις, Προπτυχιακή Εργασία, Δημ. 1305](#)
- [Αλεξανδροπούλου Α., Το δικαίωμα της συνάθροισης, Προπτυχιακή Εργασία, Δημ. 2530](#)
- [Βαλσαμάκη Ε., Θρησκευτικές συναθροίσεις, Δημ. 111](#)
- [Ζαροκανέλλου Β., Η Ελευθερία της συνάθροισης και η διακοπή της κυκλοφορίας, Δημ. 1299](#)
- [Λαμπροπούλου Ε.Μ., Το δικαίωμα των συναθροίσεων, Δημ. 1298](#)
- [Κατσιδήμα Δ., Συναθροίσεις και ασφαλιστικά μέτρα, Δημ. 837](#)
- [Κωνσταντίνου Η., Συναθροίσεις, Προπτυχιακή Εργασία, Δημ. 1819](#)
- [Μανδραλή Α., Το δικαίωμα των συναθροίσεων, Προπτυχιακή εργασία, Δημ. 1852](#)
- [Μαρκατσέλη Χ., Το δικαίωμα των συναθροίσεων, Πρ. Εργ., Δημ. 172](#)
- [Μιστριώτη Θ.Γ., Ελευθερία της συνάθροισης και διακοπή της πληροφορίας, Δημ. 173](#)
- [Μηνατσή Ευ., “Το αρ.11 του Συντάγματος, Η ελευθερία της συνάθροισης”, Μεταπτυχιακή εργασία 2003/4, σελ.10/11](#)
- [Μπαμπαλετάκη Γ., Αθλητικές Συναθροίσεις, Προπτυχιακή εργασία, Δημ. 437](#)

- [Νάκου Α., Το δικαίωμα των συναθροίσεων](#)
- [Ρεκούμη Α., Το δικαίωμα της συνάθροισης](#)
- [Σκάρου Μ., Η Ελευθερία της συνάθροισης και η διακοπή της κυκλοφορίας, Δημ. 1251](#)
- [Τζιόβα Κ., ΓμδτΕισΠρωτ Αμαλιάδος 638/26.2.1966](#)

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

- [Γνωμοδότηση Εισαγγελέα Πρωτοδικών Αμαλιάδος 639/26.2.1966 – Νομικός χαρακτηρισμός ποδοσφαιρικών αγώνων, Δημ. 1131](#)
- ΕφΑθην 7775/1974 – Νομικός χαρακτηρισμός συγκεντρώσεων για την εκτέλεση αναγκαστικών πλειστηριασμών
- ΜονΠλημμΑθ 13005/76 – Συγκέντρωση αστέγων Περάματος, ΤοΣ 1977, σελ. 178 επ.
- ΣτΕ 4635/1977 (Τμ. Δ΄) – Μάρτυρες του Ιεχωβά, ΤοΣ 1978, σελ. 174 επ.
- ΑΠ 782/1979 – Θρασύτητα κατά της αρχής, ΠΧρ 1979, σελ.873
- ΜονΠρωτΠατ 2765/2005 – Κλειστά κυκλώματα τηλεόρασης, ΤΝΠ ΔΣΑ
- Αποφάσεις Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα 63/2004 και 58/2005 – C4I
- Γνωμοδότηση Εισαγγελέα ΑΠ 14/2007 – Κάμερες στις διαδηλώσεις, ΤΝΠ ΔΣΑ
- [Brandenburg v. Ohio, 395 U.S. 444 \(1969\)](#)
- [Schacht v. United States 398 U.S. 58 \(1970\)](#)
- [Spence v. Washington 418 U.S. 405 \(1974\)](#)
- [Texas v. Johnson 491 U.S. 397 \(1989\)](#)
- [Tinker v. Des Moines Independent Community School Dist. \(1969\) 393 U.S. 503](#)
- [Plattform “Ärzte für das Leben” κατά Αυστρίας \(1985\), D.R. 44, σελ. 72](#)
- [Djavit An κατά Τουρκίας \(2003-III\)](#)
- [Oya Ataman κατά Τουρκίας \(2006-II\)](#)
- [Bączkowski και λοιποί κατά Πολωνίας \(2007-III\)](#)
- [Nurettin Aldemir κατά Τουρκίας \(2007-II\)](#)
- BVerfGE 65, 315 – Brokdorf

- BVerfGE 85, 69 – Eilversammlungen
- BVerfGE 92, 1 – Sitzblockaden II
- BVerfGE 104, 92 – Sitzblockaden III
- [BVerfGK 4, 154 – Karlplatz](#)
- [BVerfG, 1 BvR 1090/06 vom 30.4.2007](#) (NVzW 2007, 1180) – Widerstand gegen Vollstreckungsbeamte (Projektwerkstatt Saasen)